T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MEVLANA'YA GÖRE AKIL VE AŞK

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Mesite Demir

Danışman
Prof.Dr. Hasan ŞAHİN

Kayseri 1995

ÖNSÖZ

Bir çok düşünce ve eser, yaşadığı devri etkileyemeden sönüp giderken; bir kısmı da yaşadığı döneme mührünü basmış, asırlar boyu insanlara ışık tutmuştur. Bunun bir nedeni insanlığı varеden ve onları ayakta tutan ortak değerlerin farkına varılması ve onların dünyalarında ortaya çıkmalarına imkan verilmeleridir. İşte Mevlana, gerek dünyasında ve gerekse eserlerinde bu çizgiyi yakalayan ender kişilerden biridir. Onun engin hoşgörüsü ve bu hoşgörü yelpazesi altında oluşan birlik, kardeşlik ve sevgi, yirminci yüzyıl insanının ihtiyaç duyduğu ilkelerden bir kısmıdır.

Mevlana'nın bu ilkelerinden bir ışık yakalarız ümidiyle onun akıl ve aşk hakkındaki düşüncelerini bu çalışmamıza konu yaptık. Çalışmamızın giriş bölümünde akıl ve aşkın İslam Düşünce Tarihi içindeki yerini kısaca vermeyi uygun gördük. Birinci bölümde Mevlana'nın akıl ve çeşitli uzantıları hakkındaki görüşlerini inceledik. İkinci bölümde de aşk ve onun varlıklarla ilgisini akıl ve aşk arasındaki ilişkiye değinerek sonuç bölümüyle çalışmamızı bitirdik.

Bu araştırmamı yaparken yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Hasan Şahin'e, değerli hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Mesite DEMİR

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

İSLAM DÜŞÜNCE TARİHİNDE AKIL VE AŞK

1.İslam Düşünce Tarihinde Akıl:

İslam düşüncesinin temel kaynakları olarak en başta Kuran ve hadisler yer alır. İslam düşüncesinin tarihi sürecindeki çeşitli problemlere Kuran ve hadislerin hem kaynak olduğunu hem de onlara ışık tuttuğunu görmekteyiz. Bundan dolayı öncelikle Kuran ve hadislerin bu konudaki ifadelerine başvurmayı uygun görmekteyiz.

Kuran'da "akletmezler mi?", "düşünmezler mi?" gibi ifadeler oldukça sık görülür. Kuran kendisini "akl-ı selim sahiplerine bir yol gösterici, bir öğüt" (Kuran 40/54) olarak tasvir eder. Bu ayette Kuran, kendisine muhatap olarak akl-ı selim sahiplerini seçtiğini ifade eder. Yine Kuran hakikate ulaşanların ancak akıllılar olduğunu belirtir. "Allah'ın izni olmadıkça hiç bir nefsin iman etmesi mümkün değildir ve akıllarını kullanmayanlara Allah, murdarlık (azab) verir." (Kuran 10/100) Görüldüğü üzere iman etmelerine izin verilen nefsler, akıllarını kullanan nefslerdir. "Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime de hikmet verilmişse muhakkak o, bir çok hayra erdirilmiş olur. Bundan, muhakkak ki, akıl sahibi olanlardan başkası ibret almaz." (Kuran 2/269) Bu ayette de hikmetin akıl sahipleri tarafından anlaşıldığı ve bununla da hakikati gördükleri ifade edilmektedir.

Kuran, insanın bakışını çevresine yöneltmesini, aklıyla çevresinden, gördüklerinden sonuçlar çıkarmasını ve bu sonuçlarla da doğruya ulaşmasını ister. "O, geceyi gündüze bürüyüp durmaktadır. Düşünecek bir kavım için bunda muhakkak ibretler vardır." (Kuran 13/3) Bu ve benzeri ayetler, insana Allah tarafından verilen aklın hakikate ulaşmak, Allah'ı tanımak ve ona iman etmek için verildiğini iifade etmektedir. Bu ayetlerde zikredilen akıl, düşünen ve ibret alan bir akıldır. O, Yaratılış gayesine yönelen ve kullanılan bir akıldır. Yine Kuran'daki Hz. İbrahim kıssasından da insanın, aklıyla Rabb'ini bulabileceği ve ona iman edebileceği sonucunu çıkartabiliriz. (Krş. Kuran) Bu vb. ayetlere dayanarak Kuran'ın insanlara

ulaştırmak istediği mesajın, insanın kendi başına Hakk'a ve hakikate ulaşabileceğini hatırlatmak olduğunu söyleyebiliriz.

İslam düşüncesinin oluşumunda etkili olan kaynaklardan biri de hadislerdir. Hz. Peygamberin hadislerinde akıl ve dinin bölünmez bir bütün olduğunu görüyoruz. Bu meyanda zikredilen hadislerden çoğu, Kuran'ı tasdik eder mahiyettedir. Bunlardan bir kısmını buraya kaydedecek olursak;

"Cenab-ı Hakk'ın yarattığı ilk nesne akıldır."

"İnsanın dini aklıdır. Aklı olmayanın dini de yoktur."

"Akıl ile rızıklandırılmış olan ve kendisine bahşedilmiş olan kimse saadeti bulmuştur."

"Allah tarafından şuna şahidim ki, akıllının son yeri Cennet oluncaya kadar hiç bir defa ayağı kaymaz ki, Allah Teala onu kaldırmasın, yani akıllı olan bir kimsenin gideceği son yer, mutlaka Cennettir. Oraya varıncaya kadar bazen ayağı kayar da Allah Teala onu irşad eder ve nihayet o, makamı bulur."

"İnsanlar hayır işlerler, alacakları sevap ise akıl derecesine göredir."

"Bir kimsenin müslüman olması o kimsenin akıl bağı, akıl derecesi malumunuz olmadıkça o kadar hoşunuza gitmesin."[1]

Görüldüğü gibi Hz. peygamber, insanın dinini ve müslüman olmasını aklıyla eş-değer tutuyor Akıl varsa din de vardır; aklın olmadığı yerde din de yoktur. Allah katında insana verilen en kıymetli şey, akıldır. Allah, akıllı insanın hataya düşmesini istemiyor.

Yukarıda kaydedilen ayet ve hadisler islam düşüncesinin teşekkülünde önemli bir rol oynarlar. Yine onların teşvikiyle islam bilginleri sadece dini ilimleri değil diğer ilimleri ve düşünceleri de araştırmaya yönelmişlerdir. İslamdan önceki düşünceler ve dini metinler, bilginlerin ilgi sahasına girmiş. Fetihler sonucu islam topraklarının genişlemesi ve bu geniş saha içinde farklı din ve kültürden olan toplumlarda kitle halinde ihtida olayının olması; ilk dönem islam

---

1) Bu ve benzeri hadisler için bakınız.Ahmet Hamdi Akseki, Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı, İstanbul 1962, .

toplumunda olmayan bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. İslam düşünürlerini başka dinleri ve düşünceleri incelemeye yönelten amillerden biri de budur. Kuran ve hadislerin ilme ve araştırmaya önem vermesi ve teşvik etmesi buna ilave olarak yukarıdaki sebebler bir islam düşünce inkılabının oluşmasına yol açmıştır. Esasen Kuran ve hadislerin büyük önem verdiği akıl ve ilim karşısında islam düşünürlerinin kayıtsız kalmaları düşünülemezdi.

Konumuz açısından islam düşüncesini üç temel grupta inceleyebiliriz: İslam Felsefesi, Kelam, Tasavvuf. İslam düşüncesinde akıl konusunu bu sıralamaya göre ele alacağız.

a. İslam Felsefesinde Akıl

Bu başlık altında islam filozoflarının akıl konusuna yaklaşım tarzını ele alacağız. İlk islam filozofu Kindi'den başlayarak aşağıdaki bilgileri şöyle sıralayabiliriz:

Kindi, aklı dört kategoride ele alır. Önce bütün akıledilirlerin ve beşeri akılların ilkesi sayılan ve daima aktif halde bulunan bir akıl vardır. Maddeyle hiç bir ilişkisi bulunmayan bu aklın işlevi, insanda doğuştan varolan akla etki ederek onu aktif hale getirmektir. İkinci kategoride güç halinde akıl (el-Aklu bi'l-Kuvve) yer alır. İnsan nefsinde pasif bir melekeden ibaret olan bu akıl, aktif aklın etkisi olmadan bilgi üretemez. Üçüncü kategoride müstefad akıl yer alır. Bu da aktif aklın güç halindeki akla etkisi sonucu varlığa ait form veya kavramların bağımsız birer bilgi haline gelmesidir. İstediği her an bilgi üretebilen bu aklın en belirgin özelliği varlığın türlerini, yani küllileri algılamasıdır. Dördüncü kategoride beyani veya zahir akıl yer alır ki, bu da müstefad aklın aktif halidir.[2]

Farabi aklı iki kesimde ele alır. Bunlar pratik akıl ve teorik akıldan ibarettir. Teorik aklın da üç derecesi vardır: Maddi (heyulani) akıl, meleke halde akıl ve müstefad akıl. Maddi akıl, maddeden soyut suretleri almaya elverişli olan akıldır. Ona kuvve halde akıl da denir. Meleke halde akıl, maddi akılda bir takım suretlerin hasıl olmuş haline denir. Buna önceki

---

2) Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988, II, 238-239; Krş. Hanna Fahuri-Halil Carr, Tarihu'l-Felsefeti'lArabiyye, 3. Bası, Beyrut 1993, II, 79-91.

akla oranla fiil halde akıl da denir. Müstefad akıl ise soyut bilgileri fiilen akleden akla verilen isimdir. Kuvve halde bulunan aklı, aktif hale geçiren bir akıl daha vardır ki, buna da Akl-ı Faal adı verilir.[3]

İbn Sina, aklı nefs-i natıkanın yetisi olarak görür. Ona göre, nefs-i natıkanın iki yetisi vardır. Bunlardan ilki, pratik akıl (el-akl el-Ameli) olarak isimlenir ve o, insan bedenini düşünce sonucu özelleşmiş belli eylemlere doğru harekete geçiren ilkeden ibarettir. Diğeri ise teorik akıl (el-Akl en-Nazari) olarak isimlenir. Bu akıl, maddeden soyut tümel bilgileri algılar. İbn Sina, aklın soyut bilgiler ile ilişkisini iki şekilde ele alır. Bunlardan ilki kuvve halde diğeri de fiil haldedir. Kuvve halinin üç derecesi vardır. Bunlar maddi (heyulani) akıl, meleke halde akıl ve fiil halde akıl olarak isimlenir. Birinci derecesinde onda hiç bir suret yoktur. O her türlü soyut bilgileri almaya elverişli bir yetidir. Maddi akılda ilk makullerin meydana gelmesiyle o, meleke halde akıl olarak isimlenir. İbn Sina'nın ilk makullerden kasdettiği şu türden olan önermelerdir: "bütün, parçadan büyüktür", "aynı şeye eşit olan iki ayrı şey, birbirine de eşittir". Birinci makuller aracılığı ile elde edilen ikinci makullerin bilgisine sahip akla fiil halde akıl adı verilir. Bu derecede bulunan akıl, makulleri istediği an akledebilir. Bu üç durumda akıl, kuvve halde bulunur. Aklın fiil halde makulleri algılaması halinde ona müstefad akıl adı verilir. Bu durumdaki akıl, fiilen makulleri aklediyor, aklediyor olduğunu da akletmektedir. Bir şeyin kuvve halinden fiil haline geçmesi başkası aracılığı ile olacağından kuvve haldeki aklı, fiil hale geçiren bir akıl daha vardır. O, daima fiil halde bulunur ve Faal Akıl olarak isimlenir. İnsan aklını kuvveden fiile çıkaran ilke işte budur. Onda her türlü bilgi fiil halde bulunur.[4]

Gazali ise bu konuya şöyle yaklaşmaktadır: "Akla gelince o, makulatı idrak eder. Makulat ise sonsuzdur. Sınırlı olması düşünülemez. Evet vakıa, aklın öğrendiği ilimler sınırlı ve mahduttur. Fakat onda sonsuzu idrak etme gücü mevcuttur.' Akıl bir şeyi bildiğini bilir. Bir şeyi bildiği ile bildiğini ve bildiği ile bildiğini de bilir.' İşte böylece aklın bilme gücü bir sınır kabul

---

3) Fahuri-Cerr, Aynı Eser, II, 128-120.
4) İbn Sina, Kitabu'n-Necat, Neşr: Macid Fahri, Beyrut 1985, 202-205.

etmeden sonsuza doğru uzanır gider."[5] Gazali, aklın derecelerini hemen hemen İbn Sina gibi ele alır.[6] Burada onun hissi alem ile akli alem arasında gördüğü ilişki ve aklın, Allah'a yaklaşmadaki fonksiyonu şu satırlarda açıkca görülebilir: "Hissi alem, aklı aleme yükselen bir merdivendir. Eğer hissi alemle akli alem arasında bir münasebet bir alaka bulunmamış olsaydı, o aleme yükselme yolu kapanırdı. Bu mümkün olmayınca da rububiyyetin huzuruna sefer edip, Allah'a yaklaşmak mümkün olmazdı. Kutsal sahanın ortasına basmadıkça elbette hiç bir kimse Allah'a yaklaşamaz. Biz kuds alemi deyince bununla his ve hayalin idrakinden uzak alemi kastediyoruz."[7]

Gazali, akla sınırsız hak tanır. Aklın sınırı olmadığı gibi aklın tasarruflarının da sınırı yoktur. Hakikate ulaşmada tek vasıta akıldır. "Akıl, Arş'ta, Kürsi'de, göklerin perde arkalarında Mele-i A'la'da ve Melekut aleminde tasarruf eder. Hem de tıpkı kendine has aleminde, kendine yakın ülkesinde tasarruf eder gibi. Hatta hakikatlerin hiç biri akıldan gizlenemez, hakikatlerle akıl arasında perde yoktur."[8]

b. Kelam İlminde Akıl

Kelamcıların hemen hepsi aklın, vazgeçilmesi imkansız bir epistemolojik fonksiyonunun bulunduğunu kabul etmekle beraber onun bütün varlık ve olayların bilgisini kuşatmadaki gücü konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Mutezile'nin büyük çoğunluğu, insanların peygamberler tarafından getirilen vahiy bilgilerine (nakle) muhtaç olduğunu kabul etmekle birlikte aklı mutlak bir bilgi kaynağı olarak görmüşler, ona daima nakil karşısında hata işlemez bir hakem rolü vermişlerdir. Onlara göre akıl, Allah'ın varlığını bilmesi, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini belirleyebilmesi yanında Allah'ın sıfatları ve ahiret hayatının mahiyetini bilebilecek yeterliktedir.

---

5) Ebu Hamid el- Gazali, Nur Kandili (Mişkatü'l-Envar), Çev: Yaman Arıkan, İstanbul 1981, 166

6) Krş. Gazali, Mizanu'l-Amel, Neşr: S.Dünya, Mısır 1964, 203-206. İmam Gazali, Amellerin Ölçüsü, Çev: R. Barışık, Ankara 1970,54-58.

7) Gazali, Mişkat, 204-205.

8) Gazali, Mişkat, 167.

Selefiyye ekolüne mensup olanlar, özellikle sonraki dönem kelamcıları, naklin açıklanması ve anlaşılması için aklın tefekkürüne ihtiyaç bulunduğunu kabul etmişler fakat onu, dinin getirdiği hakikatleri kendi başına kavramaktan aciz ve sınırlı bir bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Onlara göre, gözlem ve deney yardımıyla duyulur dünya hakkında sınırlı bilgi üreten aklın, gayb alemiyle ilgili konularda eksik ve hatalı hükümler vereceği şüphesizdir.

Ebu'l-Hasen el-Eş'ari, başta Allah'ın varlığına iman konusu olmak üzere bütün dini bilgilerin kaynağını akla değil nakle bağlı görmüştür. Ona göre akıl, Allah'ın varlığının bilgisine ulaşsa da güzel ile çirkini, iyi ile kötüyü, hukuk ilkelerini belirleyebilirse de bunların doğruluğuna inanmayı zorunlu kılan vahiydir.

Ebu Mansur el-Maturidi ise duyulur dünyanın sırlarını öğrenmek, Yaratıcı'nın varlığını bilmek ve nasları anlamak için akla başvurulması gerekir düşüncesini taşır. Hatta Allah'a iman etmek naklen değil aklen gereklidir (vaciptir). Akıl, din olmadan da bazı hususları gerekli kılabilir. Ancak yine de akıl, naklin önüne geçemez. Çünkü bütün dini gerçekleri idrak etmede o, yeterli değildir. Beş duyu nasıl sınırlı ise aklın da idrak gücü ve sahası sınırlıdır.[9]

c. Tasavvuf Tarihinde Akıl:

Sufiler, akla ahireti kazanmaya vesile olması dolasıyla büyük değer vermişlerdir. Ahmed el-Antaki, Cafer el-Huldi, Ebu Amr el-Zeccaci, Muaviye b. Kurre gibi ilk zahidlere göre akıl, Allah'ın nimetlerini tanımayı ve ona şükretmeyi sağlayan, kötü duyguların baskısına rağmen dinin iyi olduğuna hükmettiği tutum ve davranışlara yönelten ve sonuçta ahiret mutluluğunu kazandıran bir melekedir. İbn Ata, aklın kulluğun gereğini yerine getirmeye yarayan bir alet olduğuna dikkat çekerek onun kendi başına Allah'ı bilemeyeceğini söylüyordu. Burada belirtilen görüşlere zahir ulemasından da katılmayan hemen hemen yoktur. Esasen onlara göre de kişiyi dünya ve ahirette mutlu edecek hükümler naslarla belirlendiğinden akla düşen şey, sadece bunları anlamaktır.

---

9) Yavuz Şevki Yavuz, "Akıl", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989, II, 239-240

Haris el-Muhasibi'ye göre akıl, yaratılmış bir melekedir. Akıl bedendeki bir nur olup ne maddedir ne de maddidir. Hak ile batılı ayırtetmeye yarayan akıl, tabii ve tecrübi olmak üzere iki türlüdür. Hakim et-Tirmizi de aklı, hak ile batılı birbirinden ayıran bir nur olarak yorumlar ve aklın karşısına hevayı koyar; genellikle aklın ahlaki ve psikolojik yönleri üzerinde durarak bu konuda geniş açıklamalarda bulunur.

İslam filozoflarıyla, kelamcıların gerçeği bilme aracı olarak akla büyük değer vermeleri ve nasla akıl arasınadaki münasebeti tespit etmeye girişmeleri, sufileri de aynı konuya çekmiştir. Baştan beri aklın ilahi hakikatler, gayb alemi ve ahiret halleriyle ilgili hususları bilme konusunda yetersiz olduğunu savunan sufiler, filozoflarla kelamcıların Allah'ın varlığını ispatlamak için ilmi ve akli deliller aradıkları bir dönemde bu yolda harcanan emeklerin sonuç vermeyeceğini ifade ederek nazari aklın aciz olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Ebu'l-Huseyn en-Nuri "Allah'ın varlığının delili bizzat Allah'tır" diyerek aklın aciz olduğunu bu sebeble de sadece kendisi gibi aciz olan hususlarda delil olabileceğini belirtmiştir.

Sufilere göre aklın alanı, madde (kevn) alemidir. Şayet o, yaratana yönelirse erir, gider. Akıl kendisinin ne olduğunu bilemezken Yaratıcısını nasıl bilebilir? Onlara göre Allah'ı bilme hususunda aklın ulaşabileceği en son nokta hayret ve dehşet içinde kalmaktır. Bu konuda aklın aciz olduğunu bilmek en büyük idraktir. Cüneyd el-Bağdadi, Zu'n-Nun el-Mısri gibi sufiler, Allah'ı yine onun tarifiyle bildiklerini söylerken bu meselede akli delillere başvurmanın gereksizliğini anlatmak istemişlerdir.[10]

Buraya kadar alınan düşünceleri toparlayacak olursak, Allah'ı tanımada ve ona ulaşmada, bilgi elde etmede hemen hemen her düşünür aklın işlevini ve önemini kabul etmiş görünmektedir. Her ne kadar bir kısım düşünürler, özellikle mutasavvıflar, Allah'a yakınlaşmada aklın yetersiz olduğunu savunmuşlarsa da onlar, aklın insanı belli bir merhaleye ulaştırdığını da inkar etmemişlerdir.

2. İslam Düşünce Tarihinde Aşk:

Tarih boyunca insan, tanrısına hayatında ayrı bir yer vermiş; ona sevgi ve tazimde bulunmuştur. Bu sevgi ve tazimin tezahürleri bazen ona özel günler tertip edip hediyeler sunmak, tapınaklar yapıp heykel ve

---

(10) Süleyman Uludağ "Akıl" TDV İslam Ansiklopedisi II, 242-243

resimlerini yaparak onu somutlaştırıp daha yakın olma çabası içine girmek; bazen de kendisini ona adayarak bütün dünyevi hazlardan el çekmek şeklinde görülmüştür. İnsan bunları yaparken tanrısından ya korkmuştur ya sevmiştir ya da hem korku hem sevgi duymuştur. Bu da insanın hayatını doğrudan kendisine bağlı gördüğü insanüstü bir gücün varlığına inanmasından doğar. İnsanın tanrısına karşı duyduğu bu sevginin ilerlemiş haline aşk diyoruz. İnsanın Allah'a karşı duyduğu sevgi ilk insan Hz. Adem'in yaratılışından beri vardır. Çünkü insanın yaratılıp yeryüzüne gönderilişinden bu yana tarihin hiç bir döneminde Allah, insanı kendi başına bırakmamış ve peygamberler göndermek suretiyle onlara atfettiği önemi teyit etmiştir. Yine insana, doğrudan kendisini tanıtacak bir yaratılış vermiştir. O halda Allah'a karşı duyulan sevgi ve aşk, insanlık tarihi kadar eskidir, diyebiliriz..

Biz konuyu islam düşüncesi tarihi açısından incelemeye alacağız. İlahi aşk denince kuşkusuz aklımıza ilk gelen tasavvuftur. Nitekim Erol Güngör, tasavvufu şu şekilde tanımlamaktadır:"Tasavvuf, islam mistisizminin adıdır. Mistisizm ise belli bir iç tecrübe ve belli bir bakış tarzına felsefede verilen genel bir addır. Bu bakımdan hıristiyan mistisizmi, yahudi mistisizmi, hindu mistisizmi ilh. gibi islam mistisizmi de vardır ve biz buna tasavvuf diyoruz."[10]

Tasavvufun ortaya çıkışının en önemli nedeni dinin deruni (içe bakan) yönüdür. Bu da insanların zühd ve takvaya dalıp dünyayı fazla önemsememeleri; ibadet ve itaatla meşgul olup Allah'a daha yakın olma gayretleridir. Bu hal, Hz. peygamberle beraber ilk müslümanlardan bazılarında görülmektedir. İslam peygamberinin sabahlara kadar ibadet etmesi, itikafa girip yeme-içmeyi azaltarak sürekli ibadet ve tefekkür halinde bulunması, yine elinde bir çok imkanları varken dünya malını istemeyip fakir denecek kadar bir hayat yaşaması, Allah'ın rızasını ve sevgisini bütün herşeye tercih etmesi, gerek yaşadığı dönemdeki gerekse sonraki müslümanlara örnek olmuştur. Gerçi Hz. peygamber müslümanların dünyayı tamamen hiçe saymalarını istememiştir. Hiç evlenmek istemeyene,

---

[10]) Erol Güngör, İslam Tasavvufunun Meseleleri, İstanbul 1983, 17.

bütün ömrünü oruçlu geçirmeye ahdedene kendisini örnek göstermiş ve bu davranışlarından vazgeçmelerini istemiş ve bu gibi durumların Allah'ın rızasına ve sevgisine engel teşkil etmediğini ifade etmiştir.

Biz, Allah'a karşı duyulan aşkın ilk kaynağını Kuran'dan ve hadislerden örneklemeye çalışalım. Kuran'daki Allah'ın kullarına karşı sevgisini ve kulların da Allah'a karşı sevgisini ifade eden "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler" (Kuran, 5/54) ayeti ilahi aşka bir örnek olması bakımından önem taşımaktadır. "İman eden kimselerin Allah'a olan sevgisi ise daha kuvvetli ve devamlıdır." (Kuran, 2/165)

"De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizleri sevsin" (Kuran, 3/ 31) Bu vb. ayetler Allah'a karşı insanların sevgisinin varolduğunu, bu sevginin iman etme durumuna göre derecelendiğini ve Allah'ın kullarına olan sevgisinin varolduğunu ifade etmektedir. Peygamberin hem Allah'ı seven hem de Allah tarafından sevilen bir insan olması sebebiyle onun hayat tarzı ve sözleri Allah'ı sevme ve onun tarafından sevilme açısından önemlidir.

Hz. Peygamberin "Ya rab! Kendi muhabbetini ve seni sevenin sevgisini ve beni sevgine yaklaştıran nesnenin sevgisini bana ihsan eyle. Sevgini bana soğuk sudan daha sevimli kıl" şeklindeki duası Allah'ın sevgisine yaklaştıran bütün sevgilerin, ilahi aşkın bir parçası olduğu hakkında bize bir fikir verebilir. İlahi sevgi vasıtasız olabileceği gibi vasıtalı da olabilir. yine Hz. Peygamber, bir hadisinde :" Allah bir kulunu sevdi mi Cebrail'e şöyle der : Ey Cebrail ben, falanı seviyorum. Onu sen de sev. Bunun üzerine Cebrail, o zatı sever. Sonra Cebrail, sema ehline şöyle der:Allah, falan zatı sevmiştir. Onu siz de seviniz. Bunun üzerine semadakiler onu severler. Sonra o kul için arzda da bir kabul görme hali konulur. Bu sebeble yeryüzündekiler de onu severler Buğz için de durum bunun misli gibidir."[11]

Bu ayetler ve hadisler, Allah'a karşı sevgi ve Allah'ın kullarına karşı sevgisini dile getirirler. Allah ile kul arasında karşılıklı sevginin varlığı

---

11) Hucviri, Keşfu'l-Mahcub, (Hakikat Bilgisi), Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, 442.

hakkındaki bu kısa açıklamadan sonra böyle bir sevgiyi Hz. peygamberin dışındaki müslümanların nasıl anladıklarını ve yorumladıklarını kısaca ele alalım. Hz. peygamber döneminde ilk dört halife, Ebu Zerr, Selman Farisi, Abdullah b. Ömer, Zübeyr b. Avvam, peygamberin torunları Hasan ve Hüseyin gibi zahid sahabilerin olduğunu kaynaklarda görmekteyiz.[12] Bunlardan Hz. Ebu Bekr'in şu sözü, bir sahabinin Allah sevgisini nasıl anladığı hakkında bize bir fikir verebilir: "Kim ki, Allah muhabbetinin halisinden tadarsa, şu tadış onu dünya talebinden uzaklaştırır ve bütün halktan ürkütür."[13] Kendinden sonrda gelenlere örnek olması bakımından Ebu Bekr'in yaşantısı ve bu mevzudaki sözleri önemlidir. Tabiinden Hasan el-Basri " Rabbini tanıyan onu sever; dünyayı tanıyan onda zahid olur"[14] diyerek bu konuya dikkat çeker.

Sevgiye hubb, 'ışk vedd ve heva gibi çeşitli isimler verilmiştir. İbn Arabi bunların ayrı ayrı tanımını yapar: "Sevgi makamının dört adı vardır. Bunlardan birincisi el-Hubb'dur. Bu sevgide seven, sevgisini öteki bütün yollardan kurtarır ve sadece Allah'ın yoluna bağlar. İşte seven bu arındırmayı gerçekleştirdiği, yani çeşitli yollarla Tanrı'ya koşulan ortakların neden olduğu kararmalardan sevgisini kurtardığı zaman bu halis sevgi olduğundan ve arınmışlığından ötürü 'hubb' sevgi diye adlandırılır.

'Işk: Aşk muhabbetin ifratı yani sevginin aşırılaşmasıdır. Ya da aşırı dereceye ulaşmış sevgidir.

Vedd: Bu sevgi 'hubb'un veya 'ışk'ın ya da 'heva'nın kararlı ve devamlı olmasıdır.

Heva: Bunun iki çeşit anlamı vardır. İkisi de sevgiye uygundur. Birincisi, aşkın kalb içine inmesi veya düşmesidir. Bu düşüş, sevginin gayb aleminden şehadet alemine inerek kalbde zuhur etmesidir. Heva sözcüğünün ikinci anlamı da bir tutku veya birdenbire ortaya çıkan bir sevgi yönelimini vurgular.

---

12) Ebu Nuaym el-İsfahani, Hilyetu'l-Evliya, Mısır 1932, I-II. İlk iki ciltte müellif bunların biyoğrafileri hakkında bilgi verir.
13) Gazali, İhya, IV, 507.
14) Aynı yer.

Daha önce de belirttiğimiz gibi heva sevgidir. Hakikati ise bir ya da bir çok varlıkla kavuşma sevgisidir. İşte bunun için Allah Teala insandan, sevgisini, gönderdiği tek hakikate bağlamasını istemiştir. Allah'ın yolu birdir. Çünkü insan sevgisini Allah'ın yolu olmayan pek çok şeye bağlayabilmektedir."[15]

Hucviri de sevginin çeşitli tanımlarını yaptıktan sonra muhabbetin lugat manasını ve tanımını şöyle yapar:" Muhabbet 'hibbe' kökünden alınmıştır. Hibbe arazide toprağa atılan tohumlar (habbeler,çekirdek, nüve ve taneler) manasına gelmektedir. Habbe veya hubb denilmesinin sebebi hayatın aslı onda ve o olduğu içindir. Hayatın aslı habbe denilen tohum ve tane olduğu için habbeye, hubb ve muhabbet denilmiş veya sevgi manasına gelen hubb ve muhabbe, habbe kökünden alınmıştır. Çünkü dini, manevi ve insani hayatın aslı esası, kökü ve tohumu hubb ve muhabbettir."[16]

1. Muhabbet; meyil, heva, arzu, kalbin temennisi, ünsiyeti ve nefsin sükunu olmaksızın mahbubu ve sevgiliyi irade etmek manasına gelmektedir.

2. Muhabbet, ihsanda bulunmak (dost olsun diye) seçilen kula hususiyet bahşetmek, onu velayetin kemal derecesine ulaştırmak, ona çeşit çeşit kerametler ve lütuflar tahsis etmektir.

3. Muhabbet, kulu güzel bir şekilde meth u sena etmektir.

Birinci manadaki muhabbet, halik için değil sadece mahluk için söz konusudur. İkinci manadaki muhabbet ise Allah'ın kuluna özel bir surette ihsanda bulunmasını istemesi demek olup irade sıfatına racidir. Üçüncü manadaki muhabbet ise Allah'ın kelam sıfatıyla ilgilidir.[17]

Muhabbet: Sevgi, sevmek, aşk, dost edinmek, hubb kelimeleri de aynı manaya gelir. Sevene muhib, sevgiliye de habib ve mahbub denilir. Sonraki mutasavvıflar tarafından sık kullanılan aşk, aşık, maşuk kelimeleri, sufiler tarafından kullanılmamış ve hoş karşılanmamıştır. O zaman aşk daha ziyade cinsi ve beşeri sevgiyi ifade ediyordu. Halbuki Allah sevgisini ifade

---

15) İbn Arabi, İlahi Aşk, 87-93.
16) Hucviri, Aynı Eser, 443.
17) Hucviri, Aynı Eser, 445.

etmek için kullanılan muhabbet ve hubb gibi kelimeler, ayet ve hadislerde de bu manada kullanılmıştır. Nitekim Süleyman Uludağ, muhabbetin ve aşkın çeşitli dönemlerdeki kabul durumlarını bu şekilde açıklar. Bu açıklamalardan sonra mutasavvıflardan bazılarının muhabbet tanımlarını görelim:

Cüneyd: Muhabbet kalbin meylidir, demiştir.

Başka biri: Muhabbet, muvatakattır, demiştir. Bu sözün manası, muhabbet, Allah'ın emrine itaat etmek, menettiği şeyi terketmek, hükmünü ve takdirine razı olmaktır.

Muhammed b. Ali Tettani: Muhabbet, tercihi sevgili için yapmaktır, der.

Başka biri: Muhabbet, sevdiğin her şeyi sevgilin için tercih etmektir, demiştir.

İbn Abdusselam şöyle der: Muhabbet, seni hem kör hem de sağır eden şeydir. Kör olursun, sevgiliden başkasını göremezsin, ondan başka bir maksat müşahede edemezsin.[18]

Kuşeyrı: muhabbet, sevenin sıfatları ile mahvolması ve mahbubu zatı ile ispat etmesidir, der. Seven kendisine ait bütün vasıfları sevgilisini talepte nefy ve mahveder. Böylece Hakk'ın zatını ispat ve kabul eder.[19]

Hucviri, ilahi aşktan ilk bahsedenin Rabiatu'l-Adeviyye olduğunu, onun ortaya çıkışıyla tasavvufun tekamül ettiğini ve zühdün Allah'ın cemalini seyretmek için bir vasıta haline geldiğini söyler[20]

A. Schimmel, Rabia hakkında da benzer ifadeler kullanır. "İlk zahitlerin öğretilerine, Ben'in yok olduğu aşk unsurunu getiren, sufiliği de gerçek tasavvuf rengini veren kimse diye tanınır, Rabia Hatun, Rabia'nın Allah aşkı mutlak idi. Başka herhangi bir düşünce ya da aşka yer yoktu onda."[21]

---

18) Kelabazi, Doğuş Devrinde Tasavvuf (et-Taarruf), Hazırlayan:Süleyman Uludağ, İstanbul 1992, 161-162.

19) Hucviri, Aynı Eser, 443.

20) Hucviri, Aynı Eser, 20,

21) Annemaria Schimmel, Tasavvuf'un Boyutları, 45-46.

"Ene'l-Hakk" sözüyle meşhur olan Hallac-ı mansur, ilahi aşka dalıp, kendinden geçtiği sırada söylediği bu vb. sözleri yüzünden işkenceyle idam edilen bir Hakk aşığıydı. Hallac, aşkta fani olmanın, sevgilide yokolmanın doruğunu yaşayan bir aşıktır. "Görünce Rabbimi, gönül gözüyle ; sordum: kimsin ey sen? Dedi: Senim, ben."[22] sözü onun yaşadığı aşkın mahiyetini ifade etmesi bakımından önemlidir.

Gazali, Hallac'ı ve onun gibi sözler söyleyenleri eleştirirken vecd halindeki sözlerin söylenmemesi gerektiğini, en azından halktan gizlenmesi gerektiğini kaydeder. "Fakat bu halleri gittiği ve Allah'ın yeryüzündeki mizanı olan aklın hakimiyetine döndürüldükleri zaman bilirler ki, vecd halindeki bu halet, hakiki birleşme değildir. Fakat birleşmeye benzer. Tıpkı aşığın ifrat derecedeki aşk halinde söylediği şu söz gibi:

Ben, sevdiğimim ; sevdiğim de ben,

Biz iki ruhuz, girdiğimiz bir beden."[23] ifadesiyle Hallac ve onun gibi vecd halinde söylenen bu çeşit sözler söyleyenlerin küfre girmediğini ancak söylenmemesi gerekeni izhar ettiğini belirtiyordu.

İlk dönemdeki sufiler de ilahi sevgi, zühd ve takva olarak görülüyordu. Erol Güngör'e göre, ferdileşmiş ve Allah tarafından bir lutuf olarak verilmiş aşktan bahseden ilk sufi, Muhasibi'dir.[24]

Hucviri, bazı mezhep ve grupların aşk hakkındaki görüşlerini şu şekilde izah eder:" Kelamcılardan bir taife, şöyle demiştir.'Hakk'ın bize haber verdiği şekildeki muhabbetullah, yani Allah'ın kuluna dair sevgisi vecd, vedd, istiva gibi sem'i ve nakli sıfatlardandır. Şayet Kuran ve hadisler Allah'ın muhabbeti olduğunu bildirmemiş olsaydı, Hakk Teala hakkında böyle bir muhabbeti kabul etmek akıl yönünden imkansız olurdu."[25]

"Mutezile, ilahi aşkı inkar ediyor, bunun nazari yönden teşbihi, ameli yönden hululü icabettireceğini iddia ederek sufilere karşı çıkıyordu."[26]

---

22) Hallac el-Mansur, Kitabu't-Tavasin, Çev: Y.Nuri Öztürk, İstanbul 1976, 98.
23) Gazali, Mişkat, 190.
24) Güngör, Aynı Eser, 69.
25) Hucviri, Aynı Eser, 445.
26) Hucviri, Aynı Eser, 20.

Tayfurıyye ise:" Aziz ve Celil olan Hakk'ın galebesi ve muhabbetin sekri, yani sevgi sarhoşluğu insanoğlunun iradesi ve çabası ile kazandığı şey cinsinden değildir. İktisap ve kazanma dairesinin haricinde kalan bir şeye davet etmek batıldır"[27] diyordu.

"Sufiler taifesinden bir taifeye göre, Hak Tealaya aşık olmak caizdir; ama Hakk'tan aşk, caiz değildir. Başka bir taife kulun Allah'a aşık olması caiz değildir; çünkü aşk haddı tecavüz etmektir. Halbuki Allah, mahdut değildir. Sonraki sufiler, şöyle derler: İki cihanda aşk, bir zatı idrak etmeyi istemekten başka bir şey için sahih olmaz. Halbuki Allah'ın zatı idrak edilir bir zat değildir. Muhabbet ve sevgi, sıfat seviyesindedir. Onun için Allah hakkında caizdir Aşk, zat seviyesinde olduğu için caız değildir."[28]

Aşk hakkında fikir beyan edenler, onun tanımlanamaz olduğunda hem-fikirdirler. Aşk, bir dini tecrübedir. O, sadece yaşanır ve tadılır. Aşka düşen bir insanı aşkından vazgeçirmek mümkün olmadığı gibi aşkı tatmayan birine de aşkı anlatmak mümkün değildir. İbn Arabi, "sevgi konusunu bilen ve bu konuda konuşan bilginlere göre; sevgi, tanımı yapılamayan işlerdendir. Sevgiyi ancak aşka tutulan ve sıfatı aşk olanlar bilir. Bu aşıklar da sevginin mahiyetini bilemezler. Fakat onun varlığın da inkar etmezler."[29] der.

İbn Sina'nın aşk tezinde iyilik, zatı ile Maşuktur. Aşk da iyi, güzel ve cidden uygun olanı güzel bulup onu istemekten başka bir şey değildir. Allah, iyilikte gaye olduğu için maşuklukta da gayedir. İyi, aşk ile idrak ettiği iyiye aşıktır. İlk İyi, zatını bilfiil ebediyet boyunca idrak edicidir. O halde onun kendine aşkı, en mükemmel aşktır. Varlıkla aşk, aynı şeydir. Çünkü aşk, varlık sebebidir.[30]

İbn Sina, aşk bakımından varolanları kısımları ayırır. Bunların her biri nefislerinde tabii bir aşk taşırlar ve bu aşk da onların varlık sebebidir. Bütün bunlardan hareketle o, mutlak ve kulli aşkın dışında başka bir aşkın

---

27) Hucviri, Aynı Eser, 294.
28) Hucviri, Aynı Eser, 450
29) İbn Arabi İlahi Aşk, 35.
30) İbn Sina, Aşkın Mahiyeti Hakkında Bir Risale,(Risale fi'l-Işk) Çev: Ahmet Ateş. İstanbul 1953, 3.

varlığını kabul etmez. Mutlak ve külli aşk, varolanları kaplamıştır. Aşkda her varolanın bir üst derecedeki varolana karşı meyli vardır. İbn Sina, insanlar arasında aşkın varlığını kabul eder. Fakat insan güzel suretleri akli bakımdan sevmelidir. Bu mahz maşuka benzeyene düşkünlüğünden dolayı onun iyilikte sonuna kadar gitmesine bir vesile olur.[31]

Varoluşun aslının aşk olduğunu söyleyenlerden biri de İbn Arabi'dir.

"Biz sevgiden sudur ettik,
sevgi üzerine yaratıldık,
sevgiye doğru yöneldik,
sevgiye verdik gönlümüzü"[32]

İbn Arabi, aşkın üç türünden bahseder: İlahi sevgi, ruhani sevgi ve tabii sevgi. İlahi sevgi, Allah'ın bize duyduğu sevgidir. Ayrıca bizim Allah'a duyduğumuz sevginin de ilahi sevgi olduğu kabul edilir.[33]

İbn Arabi'nin şu sözleri varlıkta birliği ve bu birliğin aşkla olan münasebetini ifade etmektedir:" Allah, en büyüktür. Ona benzer hiç bir şey yoktur. Her şey o'dur. Öyleyse göz, bir başka varlığı ancak yok görür. İdrak edilen varlık o'dur. Evet bu doğrudur. Öyleyse Allah, ancak kendini görür."[34]

"Vücud-varlık, sevgilinin kendisinden başkası değildir. Vücud, onu gören gözde onun bir tanığıdır. Öyleyse sevenle sevgili arasında sadece yaratıkların perdesi vardır. Öyleki seven, gerçekte bir halık, bir de mahluk, bir yaratıcı bir de yaratılmış olduğunu bilir. Gerçi aradaki bu hakikat perdesini anlamaya gücü yetmez. Çünkü o perde bizzat kendisidir."[35]

"Hakk aşıkları nezdinde müşahede edilen yalnızca Allah'tır. Her gözden görülen, her dilden konuşulan, her kulaktan duyulan sadece O'dur. Arifler O'nu böyle bilirler. O da aşıklara bu hakikatle tecelli eder."[36] Aşık baktığı her yerde Allah'ı görür ve aşık kişi Allah'ın tecelligahı olur.

---

31) İbn Sina, Aynı Eser, 11.
32) İbn Arabi, İlahi Aşk, 28.
33) İbn Arabi, Aynı Eser, 43.
34) İbn Arabi, Aynı Eser, 23.
35) İbn Arabi, Aynı Eser, 165-166.
36) İbn Arabi, Aynı Eser, 111.

"Allah, insanı kendi bireysel varlığı içinde izhar edince; insan Allah'ın bizzat tecelligahı olur. Bu nedenle insan alemde onun güzelliğini görür ve o güzelliği sever. Alemse Allah'ın güzelliğidir. Dolayısıyla güzel olan da Allah'tır. Güzelliği seven de odur. İşte Allah'ı kim bu nazarla severse alemi Allah sevgisiyle sevmiş olur. Buradan şu sonuca varıyoruz: sanatın güzelliği, sanata maledilemez. Aksine o sanatı ortaya koyan sanatçıya maledilir. Bu nedenle bu alemin güzelliği Allah'ın güzelliğidir."[37]

Gazali, ariflerin hakikat semasında varlığı tek mevcut olarak gördüklerini, varlıkta çokluğun kalktığını; hepsinin teklikte kaldıklarını , bu vecd halinde akıllarının gittiğini, bu durumda da kendilerini bilmediklerini bile bilmediklerini buna ittihad (birleşme) veya tevhid(birleme) denildiğini ifade eder.[38]

Aşk hakkında fikir beyan eden bilginler "fena fi'llah"ı kabul ederler. Çünkü aşk, vecd halinde kendi halinden kurtulup başka bir varlığı idrak etmektedir. Bu idrak, aşıkı öylesine kendinden geçirmektedir ki, aşığa kendi varlığını unuttuğunu bile unutturmaktadır. Aşık kendine geldikten sonra bu tek varlıktan başka hiç bir şey hatırlamamaktadır.Biz buna aşkın doruk noktası diyebiliriz. Bilginler aşkı bu şekilde ele almışlardır. Yani, aşka sevginin aşırı hali diyebileceğimiz gibi idrakin zirvedeki hali de diyebiliriz.

İlahi sevgide, sevgi karşılıklıdır. Hem Allah sever hem de kul sever. Kuran'ın sevgi hakkındaki kimi ifadesi böyledir. Ancak aşk kuldan Allah'a doğrudur. Çünkü vecd halinde aşıklarda görülen hallerin Allah'da meydana gelmesi düşünülemez. Allah'ın kendini unutması söz konusu değildir. Aşık sevgilisine itaatkardır. Aşık sevgilisi karşısında bütün arzu ve isteklerinden vazgeçer. Aşık, sevgilisine kavuşmak için sürekli çaba sarfetmek zorundadır. Aşk, kemale doğru bir yükseliş, bir meyildir. Kemal ise kulda Allah'tandır. Bu durumda Allah'ın kula aşkı söz konusu değildir. Allah'ın kuluna sevgisi vardır. Bu da kuluna kendini tanıtması ve kendini sevme yolarını göstermesi şeklindedir.

---

37) Ibn Arabi, Aynı Eser, 135.
38) Gazali, Mişkat, 189-190

A. Schimmel, aşka ulaşma yollarını şöyle izah eder: "Tasavvuf hallerinin çoğunda olduğu gibi kimi yaratılandan Yaratan'a doğru akli muhakemelere başvurarak yükselip aşka ulaşırlar. Kimi de Yaratan'ı temaşa ederken kendinden geçip, sırf onun büyüklüğüne tanık oldukları için yaratılan nesneleri temaşa ederler."[39]

Sevgi ve aşkın güzellikle yakın ilgisi vardır. Güzellik, aşkı ve sevgiyi çeker. İnsan güzel ve iyi bulduğu şeyi sever. İnsanlar arasında sevgi de güzellikle alakalıdır. Kuran'da, insanın dikkati tabiattaki güzelliklere çekilmekte ve yine Cennet'in güzelliklerine özendirilmektedir. İnsan gündüzü sevdiği gibi geceyi de sever; kendisini sever, başkalarını da sever. Çevresinde müşahede ettiği canlı cansız bir çok şeyi sever. Bu sevgi, bazen menfaati gereği olduğu gibi, bazen menfaatin de ötesinde olabilir. Dünyaya ait olan sevgiler, Allah sevgisine giden yolda bir adım olabilir. Sevgi bütün varlığı kuşatmıştır. Varolan her şey derece derece bu sevgiden nasibini almıştır. Varlık alemine çıkış, sevgiyledir. Gazalı, sevginin sebebinin, güzelliğin idraki sonucu ulaşılan lezzet olduğunu söyler. "Eğer Allah'ın güzel oluşu sabıt olursa şüphesiz ki cemal ve celali kendisine keşfolunan, kulunun nezdinde de mahbub olur. Nitekim Hz. Peygamber buyurmuştur ki, "muhakkak ki, Allah, güzeldir ve güzeli sever."[40]

Bütün iyiliklerin ve güzelliklerin kaynağı Allah'tır. Diğer varlıklar, iyiliği ve güzelliği ondan almışlardır. Tasavvufta bu, tecelli olarak açıklanır. Allah'ın varlıklar üzerinde tecelli etmesi, Allah'ın yaratıklarına karşı sevgisinin ifadesidir. "Allah Adem'i kendi suretinde yarattı." hadisi de bu sevgiyi dile getirir. İnsanda aleme karşı oluşan sevgi de bu tecellinin bir sonucudur. İnsan, üzerinde Allah'ın en çok tecelli ettiği varlıktır. Bu nedenle de yaratılmışlar içinde sevilmeye en layık olan insandır. İnsan alemin gayesidir. Çünkü Allah'ı tanıyan onu seven ve bu sevgisinin farkında olan; Allah'ın muhatap kabul ettiği, vahiy gönderdiği ve sorumlu tuttuğu varlık, insandır. "Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yarattık"

---

39) Schimmel, Aynı Eser, 121-122.
40) Gazalı, İhya, IV, 511-512.

(Kuran 95/4) ayeti insanın düşüncelerinin, duygularının, davranışlarının ve sevgilerinin Allah katında ne kadar önemli olduğunu gösterir.

İnsan ilahi aşka ulaşırken bir çok haller yaşar ki, bunlar, genellikle tasavvuf literatüründe önemli yer tutar. Konuyu uzatır düşüncesiyle buna girmek istemiyoruz. Bununla birlikte bu haller, birbirlerinden kesin çizgilerle ayırtedilemez. Bunlar, insanın iç dünyasında yaşadığı bir yükselmedir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, bunların tamamında tefekkür vardır.

3. Akıl ve Aşk Arasındaki İlişki

Bir kısım, mutasavvıflar, hidayete ermede, Allah'a ulaşmada aklın fonksiyonunu ikinci derecede görürler. "Akıl, zatı icabı ve esas itibariyle kendisinin bile ne olduğunu bilmemektedir. Aklın hakikatini ve mahiyetini akıl sahiplerinden hiç biri bilmiş ve tanımış değildir. kendini bilmeyen akıl başkasını nasıl bilecek ve tanıyacak? Allah'ın inayeti olmadan istidlalde bulunmak, görülen ayetler ve deliller hakkında düşünmek tamamıyla hatadır. Çünkü ehl-i heva ve ilhad taifesi olanların hepsi de istidlal yapmaktadırlar, fakat bunların çoğu arif değildirler.

Kulu hidayete erdiren ve onun kalbini islama açan ve şerheden hakikatte Allah'tan başkası değildir. 'Zalimlerin söylemiş olduğu sözlerden Allah, müteal ve münezzehtir. Delillerin ve aklın vucudu ile hidayete ermeye imkan yoktur. Bu hususta Hakk Tealanın şu sözünden daha açık delil yoktur. '(Cehennemdeki kafirler) şayet geri döndürülseler, yine de kendilerine yasak edilen şeylere dönerlerdi' (Kuran, 6/28)' "[41]

Mutasavvıfların akıl karşısındaki bu tutumları o dönemlerde ortaya çıkan geleneksel (ehl- sünnet) öğretiye ters düşen bazı fırka ve fikir akımlarının islam düşüncesinin temel prensiplerini tehdit etmesi ve bu akımların kendilerini savunmak için akli çıkarımlara dayanmaları olabilir. Nitekim o dönemlerde bazı müslümanlar bu gibi nedenlerle zühd ve takvaya dalmışlar, dünyevi bir çok işten kendilerini çekmişlerdir.

Gazali'ye göre akıl ve aşk, bir bütünün birbirinden ayrılmayan parçalarıdır. Ona göre insanı Allah sevgisine götüren şey, ilim ve marifettir.

---

[41]) Hucviri, Aynı Eser, 339.

Allah'ı sevmek için onu tanımak ve onun sıfatlarını bilmek gerekir. Bu da akılla gerçekleşir. Bu yolda aklı zemmedenlere o, şu şekilde cevap verir: "Akıl teriminden kendisiyle mücadele ve münazara yolları idrak edilen nesne anlaşılmasın. Gerçi akıl ismi bununla şöhret buldu ve bunun için de sufilerden bazısı aklı zemmetti. Aksi takdirde insanları hayvandan ayırteden ve kendisiyle Allah'ın marifeti idrak olunan bir sıfat, sıfatların en azizidir. Binaenaleyh zemmedilmesi uygun değildir. O halde bu tabiatın bütün muktezası, marifettir, ilimdir. Marifet de onun lezzetidir."[42]

Ibn Arabi akıl ile aşk arasındaki ilişkiyi şu şekilde kurmaktadır: "Eğer aşığın sevgisinde sevgilisinden başkasını düşünmeye fırsat verebilen bir akıl ya da bir akıl yürütme varsa, o sevgi saf ve gerçek değildir. O ancak nefste geçici bir durumdur. Kimileri bu tür bir sevgi hakkında şöyle demiştir' Akıl ile idare edilen sevgide hayır yoktur' "[43]

"Ebu'l-Abbas el-Mukarini el-Kussad da şöyle demiştir: 'aşkın insanlar üzerinde akıldan daha etkili bir gücü vardır.' Evet üstadlar böyle dediler. Çünkü akıl insanı belli bir kayıt altına alır. Oysaki aşk, insanın hayatını alt üst eder, insanı şaşkına çevirir, hayrete düşürür. Şaşkınlık akıl ile bağdaşmaz."[44]

İbn Arabi, aşığın vasıflarını zikrederken onun ilimle barışık olması gerektiğini vurgular. " Aşık bir de ilim sahibi olursa o haliyle yalnızca hal sahibinden daha mükemmeldir. Demek oluyor ki, hal bu dünya evinde eksiktir. Öte dünyada tamam olur. İlim ise hem bu dünyada tamamdır hem de öte dünyada. Hatta tamamın da üstündedir."[45]

"Ruhani sevgide aşık, akıl ve ilmi birleştirdiği zaman aklı sayesinde bilge kişi olur. Bilgeliği sayesinde de alim biri olur. O zaman bütün işleri bilgelik düzenine göre düzenler ve işlerin yerini değiştirmeye kalkmaz. Dolayısıyla sevdiği zaman sevginin ne demek olduğunu, sevenin ne anlama

---

42) Gazali. İhya, IV, 511-512.
43) Ibn Arabi, Aynı Eser, 37.
44) ibn Arabi, Aynı Eser, 99.
45) İbn Arabi, Aynı Eser, 190.

geldiğini, sevgililinin hakikatinin ne olduğunu ve sevgiliden ne istediğini, ne beklediğini bilir."[46]

Bu bölümde Hz. Peygamber döneminden itibaren akıl ve aşk hakkında ileri sürülen bir kısım görüşlere atıfta bulunduk. Bu bilgilerin, Mevlana'nın düşüncesinde akıl ve aşk konusunu anlamada katkısı olacağını umuyoruz.

---

46) Ibn Arabi, Aynı Eser, 67.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEVLANA'YA GÖRE AKIL

1. AKLIN MAHİYETİ

Akıl, sözlükte bağlamak, tedbirli davranmak, menetmek gibi anlamlara gelir. Kavram olarak maddeden soyut, maddeye tesir eden bir cevher, eşyanın hakikatini düşünmeye yarayan güç, doğru ve yanlışı ayıran meleke demektir.[21]

Akıl, insanın diğer varlıklardan sayesinde ayrıldığı en önemli vasfıdır. Beden yapısı itibarıyle insan da hayvanlar gibi hücrelerden meydana gelmiştir. Şekil bakımından farklılık olsa da vücudunun organlardan oluşması ve vücudundaki sistemlerle hayati fonksiyonlarını sürdürmesi hayvanlarla benzerlik arzeder. İnsan, düşünür ve düşünceleri doğrultusunda hayatını yönlendirir, kendisi için neyin faydalı neyin zararlı olduğunu, iyiyi ve kötüyü ayırdedebileceği temyiz gücüne sahiptir. İnsan bu yönüyle yeryüzünde Allah'ın halifesi olmuştur.

Akıl, ilmi almaya yarayan güç olarak doğuştan (fıtri) akıl, bu güç sayesinde edinilen ilim olarak da kazanılmış (kesbi) olmak üzere ikiye ayrılır.[22] Fıtri akıl bütün insanlara verilmiştir. İnsan bu akılla sorumlu tutulur, o kesbi aklın bulunduğu yerdir; insanın özüdür ve aslı mana alemindendir.

Mevlana, Hasan Basri'den rivayetle zikrettiği hadiste bu anlamdaki aklın önemini vurgular. Allah, aklı yarattıktan sonra ona bir takım emirler verir ve akıl bu emirlere kusursuz bir itaatte bulunur. Sonra da Allah akla "Ululuğuma andolsun ki, senden yüce olan bir varlık yaratmadım; Senden sevgili bir varlık yaratmadım. Seninle tanınırım; seninle bana kulluk edinilir; seninle bana itibar olunur; seninle bana bir şey verilir. Senin

---

21) Süleyman Hayri Bolay, "Mevlana'nın Akıl Anlayışı", Tebliğler 2 Milli Mevlana Kongresi Tebliğleri, Konya 1986, 165.

22) Hasan Şahin, "Akıl" maddesi Kuran Ansiklopedisi, Tercümen Yayınları İstanbul 1988, I. 7.

yüzünden darılır azab ederim birine. Sevap ta sanadır ceza da sana" Ayrıca bu hadis fıtri akla Allahın atfettiği önemi de gösterir. Mevlana devamla "ululuğu arttıkça artsın, Tanrı altın tacı olan aklı yarattı ve "andolsun ki, Ademoğullarını yücelttik ayetiyle kadrini yücelttiği, Ademoğullarının başına koydu." Bundan sonra Mevlana akıl nedir sorusuna şu cevabı verir:"En ulu alemin kandili, Tur-u Sina'nın nuru, yeryüzünün adalet sahibi halifesi huyu güzel bir sultan, ondan başka yoktur tapacak, hükmüyle varlığı, birliği bildirilen padişahın Rahmet gölgesi, zorlukların düğümünü çözen, gönülden saklanan en gizli sırgelinlerini süsleyip bezeyen canlara kılavuzluk edip, tan yerlerini ağırtan, sabahları izhar eden Hakk'a alıp götüren bir manevi varlık."[23]

İnsan bu fıtri aklıyla Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumundadır. Yine bu akıl, insanı Allah'a götüren, marifet bilgisini elde etme gücüne sahip manevi bir varlıktır. Mevlana aklın, meleklerle aynı cinsten olduğunu kabul eder.[24] Melekler hem Allah'ın zikriyle meşguldur. Allah'ı hatırlamadıkları ve onunla beraber olmadıkları bir an yoktur. İnsanlardaki akıl da bu özelliklere sahiptir. Bu nedenle de melekle akıl aynı şeydir. Akıl, tamamen soyut bir varlıktır ve soyut varlıklar akılla idrak olunur.

2. AKL-I KÜLL VE AKL-I CÜZ

Mevlana akılı varlıkları kavrama gücüne göre ikiye ayırır: cüzi akıl ve külli akıl. Cüzi akıl insanda ferdileşmiş ve dış dünyadaki nesneleri duyular yardımıyla kavrayarak sonuçlar çıkaran akıldır. Bu akla fıtri aklın dış dünyaya yönelmiş halidir, denilebilir. Külli akıl ise dış dünyadan soyutlanmış, tamamen içe dönük varlığın hakikatını araştıran, asıl kaynağına yönelmiş olan akıldır. Mevlana buna aklın aklı diyor. "Aklının aklı içtir, senin aklınsa kabuk. Hayvan midesi daima kabuk arar. Kabuktan ibaret olan akıl, bir işi yüzlerce delille ancak anlayabilir. Fakat akl-ı kül, doğru olduğunu bilmediği yola adımını atar mı hiç? Akıl defterleri baştan başa karalar durur. Aklın aklıysa bütün alemi ayla doldurur, nurlandırır."[25]

---

23) Mecalis, 92-93.
24) Fihi mafih, 166-167.
25) Mesnevi, III, 205.

Fıtrî akıl tamamen mana alemine yöneldiği zaman akl-ı küll'e katılır. Akl-ı küll ise vahiy ve hakikat- muhammediyedir.[26] Mevlana dış dünyadan hakikate ulaşmaya çalışan akla pek önem vermez. Ancak doğrudan kaynağına (Akl-ı küll'e) yönelmiş akla büyük önem verir. Çünkü akl-ı küll'ün bilgisi, hakikatın ta kendisidir. O nedenle delile ihtiyaç duymaz ve yanılmaz ve başkalarından öğrenmeye ihtiyacı da yoktur. Hz. Muhammed'e ümmi denmesinin nedeni, yazıyı ve bilgiyi bilmediğinden değil onun yazısı, bilgisi ve hikmeti sonradan kazanılmış olmayıp anadan doğma olduğu içindir. "Dünyada onun bilmediği ne var ki? Hepsi ondan öğrenirler. Cüzi aklın, külli akılda olmayan nesi var acaba? O (cüzi akıl) görmediği bir şeyi kendisinden bulmak, yaratmak kabiliyetini taşımaz. Kendiliğinden bir şey bulanlar, külli akıllardır. Çünkü cüzi akıl, öğrenmeye ve külli aklın öğretmesine muhtaçdır, külli akıl öğretmendir. Bunun gibi bütün ilk önce varolan şeyleri inceleyecek olursan aslı ve başlangıcı da vahiydir ve nebilerden öğrenilmiştir. Nebiler, akl-ı küll'dür. Akl- i küll, her şeyi bulan, meydana getirendir. Külli akıl, cüzi akla bağlayan veliler ve nebilerdir."[27] Bu noktada cüzi akıl, kazanılmış akılla aynı anlama gelir. "Cüzi akıl, bir şeyden hüküm çıkaracak akıl değildir. O ancak fen sahibinden fenni kabul eder. Öğrenmeye muhtaçdır. Bu akıl öğrenmeye ve anlamaya kabiliyetlidir. Ama vahiy sahibi ona öğretir. Bütün sanatlar, şüphe yok ki, vahiyden meydana gelir. Fakat sonra akıl onların üstüne bazı şeyler katar."[28] Burada cüzi aklın anlamaya elverişli bir güç olması yönüyle de fıtri akılla olan irtibatını görüyoruz. Külli akıl evrensellik arzeder. Bütün akılların kaynağıdır. Bütün alemi idare eder. Cüzi akıl, külli akla katıldığından külli aklın sahip olduğu sırları elde edebilir. Onun özelliklerine sahip olabilir.

3. AKIL-DUYGU İLİŞKİSİ

Duyu verileri doğrultusunda hareket eden insanlar, kendi iç alemine yönelemediklerinden hakikate ulaşma imkanı bulamazlar. Duyuları, aklın hizmetine verenler ise akıllarıyla mana alemini idrak edebilme imkanına

---

26) Bolay, Aynı Tebliğ, 167.
27) Fihi mafih, 220.
28) Mesnevi, IV. 107.

sahip olduklarından, hakikat bilgisine ulaşma şansına sahiptirler. "Duygu gözü ile Tanrı görülebilseydi, hayvanlar da görebilirlerdi. İnsanda hayvan duygusundan heva ve hevesten başka bir duygu olmasaydı, insan nasıl olurdu da mükerrem olur, nasıl olur da hayvanla müşterek duygu ile sırra mahrem olurlardu."[29]

Maddi alemi algılamamıza yardım eden duyularımız, hayvanlarla ortakdır. Onlar bizi, her zaman aşağı aleme yönlendirirler. Mana alemini duyularla idrak etmemiz imkansızdır. Çünkü mana alemi soyuttur. Duyular ise maddidir. Mana, madde ile anlaşılmaz. Ancak akıl gibi soyut varlıkla anlaşılabilir. Duyuların madde alemini algılayabiylmesi için de yine aklın ışığına ihtiyacı vardır. "İnsan, cömertlik denizinin inci hazinesinden akıl, fikir kazanırsa, bunların yardımıyla gönül marifetler elde eder. Gönüllükten çıkar yücelir, gözleri de nurlanır. Çünkü nur, gönülden doğar da bu göze vurur. Gönül olmasa göz hiç bir şey göremez. Gönül, akıl nuruyla nurlanırsa o nurlardan göze de bir pay verilir."[30] Akıl olmadığı zaman, duyu organları hiç bir şey yapamaz. "Şeref, tevazu, hükmetler ve yüksek makamların hepsi, ne varsa onun bağışı ve onun gölgesindendir. Çünkü ondan hasıl olmuştur. Mesela bu el ne yaparsa akıl sayesinde yapar. Onun üstünü aklın gölgesi kaplamıştır. Her ne kadar aklın gölgesi yoksa da onun gölgesiz olan bir gölgesi vardır. Bunun gibi mesela mananın da varlıksız bir varlığı vardır. Bu, insanda aklın gölgesi olmazsa onun bütün organları çalışmaz bir hal alır. Ayağı, doğru yolda yürüyemez, işleyemez. Gözü görmez, kulağı her işittiğini yanlış işitir; şu halde bütün organlar akıl sayesinde her işi muntazam iyi ve yerinde olarak yaparlar. Hakikatte bu işler akıldan hasıl olur, organlar alettir. Mesela bir adam delirmeye başlayınca biçimsiz, hoşa gitmeyen işler yapar; bundan aklının başından gittiği, artık aklın başka gölge salmadığı ve onun gölgesinden, himayesinden uzak kaldığı anlaşılır."[31]

---

29) Mesnevi, II, 5.
30) Mesnevi, III, 353.
31) Fihi mafih, 166.

"Ne mutlu o göze ki, akıl onun başında buyruktur, işin sonunu görür, her şeyi bilir, aydındır, nurludur, çirkin ve güzeli akılla ayırdeder; şu karadır, bu akdır, diyen gözle değil."[32]

Hakikat bilgisine ulaşma gücüne sahip olan aklın, bu çabasında önünde bazı engeller vardır. Akıl, bunlarla sürekli mücadele halindedir. Bu engeller ise insan da öfke ve şehvet gücünü kendinde toplayan[33] anlamındaki nefs ve insan bedeni ile alakalı olan duyulardır. Bu nefs, insanın, madde alemine ve bedenine yönelmesini ister. İnsanın sürekli heva ve hevesinin peşinde koşmasını ister. Akıl ise onu ulvi alemlere götürür. İnsana, insan olma özelliğini veren özüne dönmesini ister. Eğer insan nefsinin sesine kulak vverirse sadece dünya için yaşamayı amaç edinir. Bu nefs, akibeti görme yeteneğine sahip değildir. Onun görebildiği sadece içinde bulunduğu andır.[34] İnsan, bazen nefse yenilir. Bu durumda insan doğruyu bulamaz. Aklın nurani olmasına, ve hak ile hakikatı arayan olmasına rağmen nefsin baskın gelmesinin sebebi nefsin kendi evinde, madde aleminde olması, aklın ise kendi evinden, kendi yurdundan ayrı olmasındandır.[35] Çünkü akıl, mana alemindendir.[36]

"Aklın önündeki perdelerden biri de şehvettir. Şehvet, nefsin hoş gördüğü, istediği şeylerdir. Her şehvet, şarap ve afyon gibi akla perdedir. Akıllılar, bunlarla hayretlere düşerler. Fakat aklı gideren, insanı sarhoş eden yalnız şarap değildir ki...Şehvete ait ne varsa hepsi gözü kulağı bağlar, örter."[37]

Nefs, insanı gaflete sürükler. Gaflet ise insanın yaratılış gayesinden uzaklaşmasıdır, kendisini tanımamasıdır. "Bu alemin direği gaflettir. Akıllılık, uyanıklık, bu dünya için afettir. Akıllılık o alemdendir. Galip

32) Mesnevi, VI, 234.
33) Hasan Şahin, "Nefs" maddesi, Kuran Ansiklopedisi, İstanbul 1987, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı, I, 21.
34) Mesnevi, II, 118.
35) Mesnevi, III, 207-208.
36) Mesnevi, V, 54.
37) Mesnevi, IV, 288.

Akıllılık, uyanıklık, bu dünya için afettir. Akıllılık o alemdendir. Galip gelirse bu alemde alçalır. Akıllılık, güneştir. Hırs ise buzdur, akıllılık sudur, bu alem ise kirlidir."[38]

4. AKLIN VARLIKLARDAKİ TEZAHÜRÜ

Mevlana, aklın varlıklarla ilişkisi ve varlıklardaki tezahürü itibariyle varlıkları üç kısma ayırır. "Birincisi meleklerdir. Bunlar sırf akıldır. İbadet, zikir ve kulluk yaratılışlarında vardır. Onların besini ve yiyecekleri budur. Tıpkı balık gibi, balığın diriliği sudandır. Yatağı sudur. Şehvetten sıyrılmış, temizlenmiştir. İkincisi hayvanlar sınıfıdır. Bunlar sırf şehvettir. Kötülükten kendilerini alıkoyan akılları yoktur ve üzerlerine teklif vaki olmamıştır. Geriye akıl ve şehvetten mürekkep olan zavallı insan kalmıştır. Bunun üzerine teklif vaki olmuştur; yarısı melek, yarısı hayvan yarısı yılan, yarısı da balıktır. Balık olan kısmı onu suya doğru doğru sürüklüyor. 'Aklı daima şehvetine galip gelen kimse meleklerden daha yüksek, şehveti aklına galip gelen ise hayvanlardan daha aşağıdır.' İnsanların bazıları o kadar akla uydular ki, sonunda tamamen melekleştiler, sırf nur oldular. Bunlar, veliler ve nebilerdir."[39]

Mevlana'ya göre akla sahip olan varlıklar, melekler ve insanlardır. Diğer varlıklar ise Akl-ı Küll'e bağlı olmalarından ötürü bir akliyete sahiptirler. Çünkü "bütün alem, akl-ı küll'ün suretidir."[40] Bu alemin oluşması akl-ı küll'ün sayesindedir ve alem, onun tasarrufu altındadır. "Tanrı lutfu, Nil'e akıl verdi. Kahrı ise Kabil'i sersemleştirdi. Keremiyle cansız şeylerde akıl kabiliyyeti yarattı. Kahriyle akıllının aklını aldı. Lütfuyla cansız şeylerde akıl peydahlandı. Kahrıyla bilgi, akıllılardan kaçtı. Emriyle oraya yağmur gibi akıl yağdı... Bunun aklıysa Tanrı hışmını görüp kaçtı."[41]

"Yerle gökün de aklı var; böylece bil. Çünkü akıllıların işlerini işliyorlar."[42]

---

38) Mesnevi, I, 165.
39) Fihi mafih, 122-123.
40) Mesnevi, IV, 261.
41) Mesnevi, IV, 226-227.
42) Mesnevi, III, 360.

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere akıl, meleklerde ve insanlarda bizzat vardır. Diğer varlıklarda ise akl-ı küll'ün sureti olmaları itibariyle iğreti olarak vardır. Her ne kadar Mevlana kainattaki varlıklarda aklın bulunduğunu söylüyorsa da, öyle görünüyor ki, bu onlardaki düzenin akla uygun işlemesindendir. Bu yönüyle onların akliyyete sahip olduğunu söyleyebiliriz.

5. AKLIN İNSANDAKİ KONUMU

Yeryüzünde maddi varlığıyla beraber akla sahip olan tek varlık insandır. İnsan maddi varlığıyla bu aleme, aklı ve ruhuyle mana alemine bağlıdır. Dolayısıyyla insan iki alem arasında gidip, gelen bir varlıktır. İnsan, aklıyla maddeye hükmedebilir. Aynı zamanda o, aklıyla ebedi alemde de tasarruf edebilir. Cansız ve akıldan yoksun alemle tamamıyla akıl olan alem arasında o, irtibat sağlar. "Akıllılar, ebediliğe ulaşmışlardır. Şu halde onların vücuduyla bu alem, mana bakımından bakidir."[43]

İnsan, aklıyla varlıkların hakikatini kavrar. Onun sayesinde duyularından uzak olan nice şeyler açığa çıkar. "Şu halde aklın üsturlaba benzer.. Varlık güneşinin yakınlığını onunla bilirsin. Aklının sana yakınlığı keyfiyete sığmaz... Ne sağdadır, ne solda... Ne arttadır, ne önde"[44]

İnsan, gaflete düşüp, hata yaptığında onu bundan aklı çevirebilir. Akıl, tamamen keyfiyetsiz mücerret bir güçtür. İnsan onun kendisindeki varlığının farkındadır ama onu kavrama ve tanıma imkanına sahip değildir. Mevlana insanın vücudunu bir hamama benzetir. "Bu hamamda aklın, ruhun ve nefsin sıcaklığı hepsi vardır. Ancak sen hamamdan çıkıp, o aleme gidersen aklın zatını açıkça görürsün, nefsin zatını müşahede edersin. O akıllılık aklın hareretindendir. Zeka, şeytanlıklar ve hayaller, nefstendir."[45]

İnsanı Tanrı'dan uzak tutan yegane sebep, akıl noksanlığıdır. "Kötü hastalık, lanet edilmesi icap eden uzaklığa layık olan illet, akıl noksanıdır.

---

43) Mesnevi, VI, 192.
44) Mesnevi, IV, 294.
45) Fihi mafih, 264.

Tanrı'dan uzak düşen her kötü kişinin kafirliği, firavunluğu, umumiyetle akıl noksanından ileri gelmiştir."[46]

İnsana yüklenen sorumluluk aklı ölçüsüncedir. "İyi şeyleri caiz gören o peygamber ne de güzel söyledi: Bir zerre aklın, oruçtan da yeğdir, namazdan da. Çünkü aklın cevherdir, bu ikisiyse araz. Bu ikisi yani namaz ve oruç, onun tam olmasıyla farz olur. Bu suretle de o aynanın cilalanması, ibadetle gönlün arınması mümkün olur."[47]

Mevlana aklı, insandaki konumu itibariyle ikiye ayırır: "Birincisi kazanılan akıldır. Sen onu çocuk mektepte nasıl öğrenirse öyle öğrenirsin. Kitaptan, üstattan, düşünceden, anıştan, manalardan güzel ve dokunulmadık bilgilerden... Aklın artar, başkalarından daha fazla akıllı olursun fakat bu ezberlemekle de ağırlaşır, sıkılırsın. Öbür akıl, Tanrı vergisidir... Onun kaynağı candadır. Gönülden bilgi ırmağı coştu mu ne kokar, ne eskir, ne de sararır. Kaynağın yolu bağlı ise ne gam. Çünkü o, an be an ev içinden coşup durmaktadır. Tahsil ile elde edilen akıl ırmaklara benzer. O şuradan buradan çıkar evlere gider."[48] Asıl akıl, Tanrı vergisi olan akıldır. Bu akılda yer alan bilgiler, Tanrısal kökenli olduğu için hem kalıcı, hem de güven vericidir. Kazanılmış akıl, insanın çalışıp, elde etmesiyle uzun süre içinde hasıl olduğu için insanlar bunda farklılaşır. Birincisi, doğrudan bilgilenme, ikincisi aracılarla bilgilenmeyi ifade eder. Tanrı vergisi akıl, tıpkı evin içinde kaynayan su gibi olup, istendiği an ona ulaşılır; kazanılmış akıl, dışarıdan eve gelen suya benzer. Bu da gayret ve çaba ile elde edilir.

"Güzellerin bazıları nasıl bazılarından üstün, bir kısmı da birbirlerinden aşağıysa, insanların akılları da fazla yahut eksiktir. Akıllardaki aykırılık, yaratılıştandır."[49]

"Akıllardaki bu aykırılık ise yerden göğe kadardır. Akıl vardır, güneş gibi; akıl vardır, zühre yıldızından da aşağıdır, yıldız akmasından da. Akıl vardır, bir sarhoş mumu gibi, akıl vardır, bir ateş kıvılcımı gibi. O güneş gibi aklın önünden bulut kalktı mı, Tanrı, nurunu gören akıllar

---

46) Mesnevi, II, 117-118.
47) Mesnevi, V, 40-41.
48) Mesnevi, IV, 159.
49) Mesnevi, III, 124-125.

faydalanırlar. Akl-ı cüz'i, aklın adını kötüye çıkarmıştır. Dünya muradı, insanı muratsız bir hale getirmiştir."[50] Öyle görünüyor ki, Mevlana, akl-ı cüz'ü, kevn ve fesad dünyasında bulunan işlerle ilgili gördüğü için aklın madde ötesi alemle irtibatını sağlayan yönünün görülmesine engel olduğunu ve bu yüzden aklın adının kötüye çıktığını düşünmektedir. Oysa bunun yanı sıra onun, ilahi alem ile temasa geçen, akl-ı küll'e ulaşan ve ondan feyz alan tarafı da vardır.

İnsanların akıl dereceleri farklı farklıdır. Dünya aklın önünde bir perdedir. İnsanlar akılları nisbetinde de bu perdeyi kaldırıp, manayı idrak edebilirler. İnsanın sorumluluğu da aklı ölçüsüncedir. İnsanın, hakikatı idrak etmesi ve Tanrı nurunu görmesi, bu kabiliyeti sayesinde mümkün olmaktadır.

İnsanın bedeni ve duyuları, devecinin çekip, sürdüğü bir deveye benzer. Akıl da devecidir. Akıl insanı hükmü altına alır ve ona dilediğini yaptırır. İnsan iradesini yönetme gücüne sahiptir. Bunları yapan insandaki cüz'i akıldır. Ancak Tanrı'yla vasıtasız irtibat kurabilme özelliğine sahip olan velilerin aklıysa diğer insanların akıllarını istediği gibi çekip, götüren devecidir. Diğer akıllar, velilerin akıllarının yanında deve gibidir. Çünkü veliler, akılların aklıdır.[51]

Mevlana, insan aklına Tanrı'yla olan münasebeti ölçüsünde kıymet veriyor. Ne zaman ki insan aklı, duyular yardımıyla elde edilen bilgilerden ve sebeplerden kurtulur, eşyanın hakikatinin kaynağına yönelirse, asıl kaynaktan elde ettiği bilgiyle aydınlanırsa bu akıl amacına ulaşmış bir akıl demektir. O, akıl olma özelliğini açığa çıkarmış bir akıldır. İnsan aklı farklı, farklı seviyelerde bulunduğundan, önündeki engellerden sıyrılması kolay olmayabilir. Bu nedenle de o, amacına ulaşmış bir akla (akl-ı küll'e) bağlanması ve onun tarafından aydınlatılması gerekir. Çünkü akl-ı küll'ün nuru, kendindendir. Akl-ı küll, iç alemini, kaynağını, ve sırlarını bilen,

---

50) Mesnevi, V, 41.
51) Mesnevi, I, 200.

kavrayan bir akıldır. Bu aklın en önemli özelliği, hiç kimseye muhtaç olmamasıdır. Bütün alemi aydınlatacak bir güçtedir, o.[52]

Akl-ı Küll, yalnızca kendisine tabidir. Onun bir takım bilgileri dışarıdan edinmeye ihtiyacı yoktur. Onun meşalesi kendi elindedir. Diğer akıllara o, kılavuzluk eder. Onun tabi olduğu kendi nurudur. Onun imanı da kendisinedir. Diğer insanlar da onun nuruna inanırsa hakikate ulaşırlar.[53]

İnsanın dünyayla alakalı olarak elde ettiği bütün üstünlükler, sanatlar, hikmetler, makamlar, akl-ı cüz sayesindedir. Bütün bunların kaynağı akl-ı küll'dür. Ancak insan aklı bunları, cüz ile elde eder. İnsanın organlarını iş yapar hale getiren, bedenin düzenli çalışmasını ve bunun sonucunda bir verim elde etmesini sağlayan akıl, akl-ı cüz'dür.[54] İnsan, akl-ı cüz'le madde aleminin bir kısmına hükmedebilir, bu alemde tasarrufta bulunabilir. İnsanın yaşadığı yeri, mamur hale getirmesi, güzel sanatları meydana getirmesi, karşılaştığı sorunlara çözüm üretebilmesi akl-ı cüz'le gerçekleşmektedir. Bununla birlikte akl- ı cüz'ün faliyet alanı kevn ve fesad alemi olduğu için, akl-ı küll'e yönelmek gerekir.[55]

6. AKLIN TANRI KARŞISINDAKİ KONUMU

Mevlana, aklın Tanrı karşısındaki konumundan bahsederken şu mealde bir hadis rivayet eder: Tanrı, aklı yarattıktan sonra akıl, Tanrı'nın verdiği bütün emirleri yerine getirir. Bunun üzerine Allah, akla hitaben ondan daha yüce, daha sevgili bir varlık yaratmadığını, kendisinin onunla tanındığını, onunla kendisine itaat edildiğini, cezanın ve mükafatın bununla verileceğini söyler. [56] Bu hadisle, aklın tanrı önündeki kıymeti ve önemi ifade edilir. Mevlana aklı, Allah'ın rahmet gölgesi olarak değerlendirir ve bununla aklın ontolojik yönden ne türden bir varlık olduğunu açıklar.[57]

---

52) Mesnevi, IV, 176.
53) Mesnevi, IV, 177.
54) Fihi mafih, 166.
55) Mesnevi, III, 55.
56) Mecalis-i Seb'a, 92.
57) Bolay, Aynı Makale, 166.

"Akıl ve gönüller, şüphe yok ki, Arş'a mensuptur. Örtü içinde olarak Arş nurundan doğarlar."[58] Akıl, Tanrı'nın yeryüzündeki halifesidir. Akıl,. Tanrı'nın yeryüzündeki ordularını idare edecek bir kumandanıdır. "Akıl, Tanrı gölgesidir. Tanrı ise güneş... gölge güneşe karşı dayanır, durabilir mi hiç?"[59]

"Tanrı'ya göre güz, nefis ve hevadır. Akılla cansa baharın ve ebediliğin ta kendisidir. Eğer senin gizli ve cüzi bir aklın varsa, cihanda bir kamil akıl sahibini ara. Senin cüzi aklın, onun külli aklı yüzünden külli olur. Çünkü akl-ı küll, nefse zincir gibidir."[60] Akıl, Tanrı tarafından insana ve meleklere verilen, Tanrı'yla irtibat kuran manevi bir cevherdir. "Akıllardaki düşünceler, Akl-ı Evvel'den meydana gelir. Bunların tedbirleri, tasarrufları, hep onun tedbirindenonun tasarrufundan meydana gelir."[61] Bütün alem, akl-ı küll denilen evrensel bir aklın düşüncesinden ibarettir.[62] Cüzi akıl da külli aklın bir parçasıdır. O, külli akılla bitişdiği zaman evrenselleşir ve yaratılış kemaline erişir. Akıllar, akıllarını o tarafa göndermişlerdır. Yalnız sevgili olmayan ahmak, bu tarafta kalmıştır. Hayretle şu baştan aklın gitti mi başındaki her saç, bir baş, bir akıl kesilir. O tarafta akla, beyne düşünme zahmeti yoktur. Çünkü orada her ova, her bahçe akılla beyin bitirir.[63] Akıl ilahi alemdendir. Hatta orada her şey, akıldır. Bu alemde aklın karşılaştığı engeller, orada olmadığından akıl hakikatları idrak etmede hiç bir zorluk çekmez. Orada her şey akıl olduğundan akla aykırı bir şey yoktur. Bu alemde ise insan aklı, akılla çelişen durumları gidermek için sürekli bir çaba içindedir. O yana ait olan akıllar bütün kötülüklerden arınmış, güzel akıldır.[64] Kötülükler, akılla çelişmenin bir sonucudur. O alemde ise böyle bir şey zaten yoktur.

---

58) Mesnevi, V, 54.
59) Mesnevi, IV, 171.
60) Mesnevi, I, 164.
61) Divan, II, 330.
62) Mesnevi, II, 74.
63) Mesnevi, I, 117.
64) Divan, I, 217.

Marifet güneşinin tan yeri akıldır.[65] İnsanı, varedeni ve Tanrı'ya götüren akıldır.[66] Ancak marifete ulaşmak için cüzi akıl dediğimiz bu dünyaya yönelmiş aklın, külli akılla bitişmesi gerekir. Cüzi aklın görüşü mezara kadardır. Külli akılsa insana mezardan ötesini de gösterir. Cüzi akıl, vahiy nuruyla aydınlandığı zaman insanın önündeki perdeler kalkar. İnsan madde aleminden mana alemine seyreder, o alemde dolaşır. Cüzi aklın aydınlığı şimşek gibidir. İnsan şimşek aydınlığıyla yolunu bulamaz.[67] Kuran'da münafıkların durumu anlatılırken zifiri karanlıkta şimşek ışığıyla yolunu bulmaya çalışan kimseye benzetilir. Bu kimseler, hakikati göremedikleri için sağır, dilsiz ve kör olarak nitelendiriliyor. (Kuran, 2/16-20) Bu akıllar, külli akılla irtibat kuramamış akıllardır. Akıl ve zekada kemale ermekle Tanrı'ya varılmaz.[68] Ancak burada zikredilen akıldan maksat, akıl yürütme ve istidlallerle, dışarıdan gelen bilgilerle kemale eren akıldır. İnsan aklı, tecrübi seviyede kalıp evrensel akla katılmadığı sürece Tanrı'ya varamaz.[69]

Akıl, şehvetin zıddıdır. İnsanı şehvete götüren, akıl değildir. O olsa olsa vehimdir. Vehim ise görünüşte akıl gibidir. Ancak onun içi akıldan uzaktır. Vehim ile aklı ayırtetmek için bir ölçüt bulmak gerekiyor ki bu Kuran'dır, peygamberin halidir. Bununla bilinir ki, vahiyle çelişen vehimdir. Akıl ise vahiyle çelişmez. Çünkü onun kaynağı ile vahyin kaynağı birdir. Vehim alemleri yakan Firavun'dur; akıl ise canları parlatan, aydınlatan Musa'nındır.[70] Peygamber, bu dünya için kulları Tanrı'ya ulaştıran bir vesiledir. Çünkü o, müminlerle Tanrı arasında bir vasıtadır.[71] Tanrı'ya ulaşmada akılla vahyin aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu bilgileri kaydettikten sonra İbn Rüşd'ün akıl ile vahyin birbirinin kardeşi olduğuna dair görüşlerini hatırlamamak mümkün değildir.[72]

---

65) Mesnevi, II, 4.
66) Divan, I, 196.
67) Mesnevi, IV, 266.
68) Mesnevi, I, 543.
69) Mesnevi, III, 104.
70) Mesnevi, IV, 136.
71) Mesnevi, IV, 239.
72) Krş. İbn Rüşd, Faslu'l-Makal, Neşr: Elbir Nasri Nadir, Beyrut 1986, 23.

İKİNCİ BÖLÜM

MEVLANA'YA GÖRE AŞK

1. AŞKIN MAHİYETİ

Bu başlık altında aşkın çeşitli yönleri ara başlıklar halinde ele alınacaktır. Aşk, çok yönlü yaşanan tecrübi bir fenomen olduğu için onu anlamanın en iyi yolu onu çeşitli boyutlarıyla göstermek olsa gerektir.

AŞKIN BAŞLANGICI VE SONU YOKTUR: Aşk, insan dünyaya gönderilmeden önce ruhlarla beraber vardı ve sonsuza kadar da devam edecektir. "Herkes dünyada bir dost seçti, bizim sevgilimiz, dostumuz da aşk; çünkü bu aşk 'elest meclisi'nden, bizsiz-sizsiz sarhoş bir halde çıkagelmiştir."[1]

Aşk, tamamen tanrısaldır. Bu nedenle de ezeli ve ebedidir. Bütün zamanları içerir; zaman ötesidir. Bütün mekanları kuşatır; mekansızlık alemindendir; zamanla mekanla kayıtlı olanlar, aşka tesir edemez. Aşk, aşığı zamanın ve mekanın ötesine götürür. Bu nedenle de aşık, bu dünyaya kıymet vermez. "Aşkın dalı bil ki, ezel alemindendir, kökü ebed aleminden; bu ağaç ne arşa dayanır ne ne yeryüzüne; ne de gövdesi vardır bu ağacın."[2]

"Önce şunu bil ki, aşkın ne önü vardır ne de sonu; nereye bakarsan bak oradan münezzehtir, aşk."[3]

Bütün bu özellikler, aşkın önü ve sonu olmayan niteliklere sahip olduğunu ifade eder. Aşkın yeryüzündeki temsilcisi insandır. Arşa bile sığmayan bu aşk, ancak insanın gönlüne sığıyor. Çünkü gönül de maddeden soyutlanmış ve tamamen manadır. "A aşk, öylesine büyüksün, yücesin ki,

---

1) Divan, III, 400.
2) Divan, III, 403.
3) Divan, II, 307.

göklere bile sığmıyorsun, yalnız ne haldir bu, şu benim görünmeyen gönlüme nasıl sığmadasın?"[4]

"Ebedi olarak kalan yalnız aşktır, aşıktır; bundan başkasına gönül verme. Çünkü aşktan başka ne varsa igretıdir, geçicidir."[5] Aşık, aşkla sonsuzluğa erişir. Bütün suretler geçicidir. Ebedi olan onların içlerindeki aşktır.

AŞK, SEVGİLİDE YOKOLMADIR: Aşk, sevenin sevgiliye tamamen katılmasıdır; sevenin sevgilide yokolmasıdır."Tanrı tapısını arayan, Tanrı geldi mi yok olur. O vuslat, ebedilik içinde ebediliktir. ama o ebedilik önce yokluk suretinde tecelli eder. Nur arayan gölgeler, nur zuhur etti mi yok olur. Aşık başını verince akıl kalır mı gayrı? Her şey helak bulur; onun hakikatı kalır.Onun hakikatine karşı var da yok olur yok da. Yoklukta varlık... bu pek acayip bir şey."[6]

Aşık Tanrı'da yok olur. Öyleki sadece kendisi değil bütün her şey onda yok olur."Yok olmayan gönlün yüzü, mekan alemine yönelir. Sen onu 'yürü burası yurdun degil senin' diye mekansızlık aleminden sürer kovarsın."[7]

Mekan alemi, mekansızlık aleminin perdeleridir. Bu perdeleri aralamadan aşka ulaşılmaz. Bu durumda insanın tabiatında bulunan sevgi, varlıklar adedince bölünür. Mevlana'ya göre aşkta yokolma ve yokluk oldukça önemlidir. Ancak bu yokluk, 'hiçlik' anlamında değildir. Aksine varlığın kaynağıdır. Yokluk, zamandan ve mekandan münezzeh, maddeyle kayıtlı olmayan, bu alemin ötesinde bu alemdeki varlığın zuhur yeri olan mana alemidir. Başlangıcı ve sonu olmadığı için bütün varlıklar ona katıldığında tamamen kendi varlıkları ortadan kalktığı için yokluk alemi olarak telakki edilebilir. "Aferin o yokluğa ki, varlığımızı kaptı gitti. Zaten can alemi, o yokluğun aşkıyla var oldu. Yokluk nereye gelip konarsa varlık kaybolur gider. Bu ne biçim yokluktur ki, gelince varlığa varlık katar. Yıllar yılıdır, varlığımı yokluktan kaptım; yokluksabir bakışta bütün o varlığı

---

[4]) Divan, II. 104.
[5]) Divan. II. 312.
[6]) Mesnevi. III, 382.
[7]) Divan. III. 94

kaptı gitti. Kendimden de kurtuldum, gelecek derdinden de, ümitten de halas oldum, korkudan da. Olduydu, olacaktı, vardı-yoktu kaydından da."[8]

"Varlığımı gördüm de utancımdan yokoldum. Fakat bu yokluğun aşkıyla varlığa can verdi. Nereye yokluk gelse varlık yok olur orada. Bu ne yokluktur ki, gelip te varlık arttıkça arttı onun yüzünden."[9]

Yokluk alemine varan sonsuzluk şarabını içmiştir. Herşeyin aslına kavuşmuştur. Bu alemde karşılaşılan sıkıntılar, korkular, ümitler, sevinçler, orada yoktur. O, artık bütün sırlara ve hakikate aşinadır. Çünkü o, sevgililerin sevgilisine, sevenlerin sevgisine muhtaç olduğu gerçek sevgiliye kavuşmuştur. Sevenle sevgilinin kavuşması ise iki canın karışıp birleşmesiyle gerçekleşir. "Aşkın olgunluğu, sevenle sevilenin birleşmesindedir."[10] Aşık sevgilide kendisini öyle kaybeder ki, Mevlana bu birleşmeyi suyun içinde eriyen şekere benzetir. Şeker, suyun her zerresine nüfuz etmiştir.[11] Aşık da mana alemiyle böylesine bir bütünlük içindedir.

AŞKTAN KURTULMAK İMKANSIZDIR: Aşktan dönmek ve aşktan kurtulmak imkansızdır. Çevrenin kınamaları ve baskılar, sevenin kalbinden sevgiyi çıkaramaz. Aşk, bir iman, bir ideal gibidir, hatta bundan da ötedir. Aşığın ruhu ve bedenin bütün zerreleri aşkla yoğrulmuş ve mayalanmıştır. Mevlana, aşığı kınayanları, aya havlayan köpeğe benzetir.[12] Nasıl ki, köpeğin havlaması ayın ışığını yaymasına tesir etmiyorsa, aşığı aşkından vazgeçirmeye çalışanlar da hiç bir başarı elde edemez. "Aşıklara mümkünü yok, hiç kimsenin öğüdü fayda etmez. Aşk öylesine bir sel değildir ki, biri çıksın da önünü kesebilsin. Sarhoşun zevkini aklı başında olan asla anlayamaz. Kendisinden geçenin kapısındaki toprağın değerini akıllı kişi asla bilemez. Aşıkların gönül meclisinde içtikleri şaraptan bir koku duysalardı padişahlar bile padişahlıktan bezerlerdi."[13]

---

8) Divan, III, 166.
9) Divan, III, 137.
10) Divan, III, 228.
11) Divan, IV, 14.
12) Divan, II, 319.
13) Divan, I, 60.

"Karun'un hazinelerini, definelerini önümüze dökseler, gene başımızdan bu sevdayı alamazlar."[14]

Aşık, aşkı hiç bir üstünlükle değişmez. Çünkü o, üstünlüklerin aslına hakikatına ulaşmıştır. Aşktan kurtulmaya aşığın da gücü yetmez. "Aşkın canına andolsunki, yüzlerce burçun, yüzlerce kale bedeninin içinde olsa yine de hiç bir can, aşktan kurtaramaz canını. Arslan olsan bile aşk arslanları avlar; fil kesilsen bile aşk gergedan olur. kaçıp kurtulmak için kuyunun dibine girsen aşk kova gibi seni tutar. boynuna ipini bağlar da çeker. Kıla dönsen, aşk kılı kırk yarar. Kebap olsan aşk, kebap şişi olur. Seni evire çevire yakar yandırır. Aşk, erkeğin kadının aklını çeler, fikrini alır ama alemin eminliği de aşkladır. Adalet düzen de hep ondandır."[15] Alemin özü olan aşk kaldırılacak olursa bütün düzenler bozulur. İnsanların kalplerindeki sevgiler, yerlerini nefrete ve kine bırakırlar. Bu ise fitne ve bozukluğu bir anlamda anarşi ve zulmü getirir. Aşkın olmadığı yerde adaletsizlik, adaletin olmadığı yerde ise zulüm vardır. Bu nedenle aşka engel olma çabaları, saçma ve boşunadır.

AŞK BİR TECRÜBEDİR: Mevlana'ya göre aşk, yaşanan bir tecrübedir. Aşk, sözle harfle tarif edilmez. "Harfle, sesle can sözü söylenemez."[16] Aşk, derunı bir tecrübedir. Bu nedenle de o ancak yaşanır. "Ne söylediysem, ne duyduysam hepsi kopuktur.Aşkın içi, özü açılacak bir sır değildir."[17] Dış dünyada yaşanılan tecrübeler, kelimelere aktarılabilir. Özellikle duyularımızla elde ettiğimiz tecrübeler bu türdendir. Bir objenin rengi, şekli, ağırlığı çeşitli sözlerle bir başkasına aktarılabilir. Dokunduğumuz bir objenin soğuk ya da sıcak olduğunu sözcüklerle ifade edebiliriz. Karşımızdaki kişi, aynı tecrübeyi çeşitli şekilde deneme imkanına sahip olacağı için bu anlatım onun tarafından anlaşılabilir. Ancak bir olayın insanın vicdanlarında oluşturduğu etki farklı, farklıdır. Hatta yaşayanla seyreden arasında fark vardır. Ne kadar iyi ifade edilse de karşıdaki insan aynı acıyı veya aynı sevgiyi yaşayamaz. Kaldı ki, aşk tamamen ferdi bir

---

14) Divan, III, 56.
15) Divan, III, 159.
16) Divan, I, 324.
17) Divan, IV, 140.

tecrübedir. Aşıklar bile birbirlerini anlamaz denilebilir. Çünkü aşk, farklı düzeyde ve derinlikte, farklı ölçüler içerisinde yaşanmaktadır. Yaşananlar, birbirinin aynı değildir. Bu nedenle de onu yaşamayan insanın onu kelimelerle anlaması mümkün değildir. Aşkın dışa yansıyan tarafı, sadece sözler, harfler ve bir takım davranışlardır. Aşkın kendisi ise yine aşığın içindedir. "Aşk üstünlükte, bilgide, defterde, kağıtlarda değildir."[18]

"Aşka dair sözleri gene aşıktan dinlemek gerek"[19] Bu da ancak aşık olmakla mümkün olur.

AŞK SEZGİSELDİR: Mevlana'nın aşkı tamamen kelimelerin ve aklın kavramlarının ötesinde bir içe bakıştır. Bu bakış, Tanrı'yı kendinin derinliğinde keşfeden ve Tanrı üzerinde yoğunlaşarak Tanrı olmayan her şeyden görüşünü uzak tutan bir bakıştır.[20] Aşkla elde edilen Tanrı bilgisi ise hakikatın ta kendisidir. Çünkü aşık öğrendiklerini vasıtasız olarak Tanrı'dan öğrenir.[21] Dışarıdan elde edilen bilgilerin Tanrı'ya ulaşmada herhangi bir etkisi yoktur. "Bu yolda aslı o alemden bir bilgi gerek Zira her fer'i aslında yol gösterir. her kanat denizi aşacak kudrete nerden sahip olacak? Tanrı bilgisi gerek ki, insanı Tanrı'ya ulaştırsın."[22]

İnsan kendi iç alemine yöneldiği zaman bu bilgiyi elde edebilir. "İnsan büyük bir şey, içinde her şey yazılıdır. Fakat karanlıklar ve perdeler bırakmaz ki, insan içindeki o ilmi okuyabilsin."[23] İnsanın içindeki bu gizli ilmi okuyabilmesi için onun sıkıntı çekmesi ve çok anlayışlı olması gerekir.[24] Bu içe dönüş ve sezgisel aşk, insanı hakikate ulaştırır ve aşığa yol göstericilik yapar.[25] Bundan sonra insan kendi varlığının usturlabında

18) Divan, III, 403.
19) Divan, III, 279.
20) Jean Chevalier, Sufilik, Çeviren: Ahmet Kotili, İletişim Yayınları, 1993, 58.
21) Divan, II, 6.
22) Mesnevi, III, 90.
23) Fihi mafih, 79.
24) Mesnevi, IV, 239.
25) Mesnevi, III, 368.

zaman zaman Tanrı'nın tecellisini ve eşsiz güzelliğini, parıltı halinde görür.[26]

AŞK EVRENSELDIR: Aşk bütün varlıkları kuşatmıştır. maddi, manevi, canlı, cansız bütün varlıkların yaratılışlarında tabii bir aşk vardır. Bu aşk, onların birbirleriyle yardımlaşması ve birbirlerine katılımı şeklinde tezahür eder. "Aşk olmasaydı varlık nerden olurdu? Ekmek nasıl olur da gelir senin vücuduna katılırdı? Ekmek varlığına katıldı. Neden? Aşktan, istekten. Yoksa ekmeğin can olmasına imkan var mı? Aşk, ölü ekmeği can haline getirmede, fani olan canı ebedileştirmede."[27] Bütün alem aşktan meydana gelmiştir. "Aşk olmasaydı, dünya donar kalırdı. Aşk olmasaydı nerden cansız bir şey nebata girer, onda mahvolurdu. Büyüyüp yetişen nebatlar nerden kendilerini canlarına feda ederlerdi. Ruh nasıl olurdu da nefese feda olurdu da onun esintisinden Meryem gebe kalırdı?"[28]

Varlıkları kuşatan bu kozmik aşk, aşağıdan yukarıya doğru bir yükselme gösterir. Bu aşk, cansızlardan, bitkilere oradan da hayvanlara ve insanlara oradan da cana katılarak ebedi olan aşka, kendilerini oluşturan kaynağa kavuşma eğilimindedir. Tabiattaki denge ve barış bu aşkla sağlanmaktadır. Aşk neticesi ortaya çıkan bu birlikle alemdeki bütün varlıklar sevilmeye layıktır. Mevlana'nın kendi hayatındaki engin hoşgörüsü ve sevgisi de bu düşüncelirinin bir sonucu olsa gerektir.[29]

2. AŞKIN CANSIZ VARLIK KATMANINDAKİ TEZAHÜRÜ

Cansızlar, varlıklar katmanındaki en kesif tabakayı oluştururlar. Ancak bu kesafet, onların hem kendilerini kuşatan aşka, manaya aşık olmalarına hem de kendilerinden daha üstte bulunan varlıklara karşı aşklarına engel olmaz. Bu aşk, cansız varlıkların kendi aralarında da bulunmaktadır. Çünkü cansız varlıklar bu aşkla bir arada dağılmadan

---

26) Fihi mafih, 17-18. Usturlab: Üstüne gök küresinin haritası çizilmiş yarım daire şeklinde bir alettir. Bununla gökteki yıldızların mevkii ve bilhassa güneşin doğuş ve batışıyla zeval vaktinin saati tayin edilir.
27) Mesnevi, V, 165.
28) Mesnevi, V, 314.
29) Bediuzzaman Firuzenfer, Mevlana Celaleddin, MEB yayını, İstanbul 1963, 192-193.

durmakta, madde aleminin bozulmadan devamını sağlamaktadır. Cansız varlıkların, canlıların hayatına girerek ebediyet kazanma meylinde olduklarını ve bunun yapılarındaki aşktan olduğunu biliyoruz. Canlıların hücrelerini oluşturan atomlar, tamamen cansız varlıklardır. "Bitkiler, cansızlar, canlılar hepsi sarhoş senin yüzünden."[30] Atomların moleküller halinde bulunmaları, aralarında bir çekim kuvvetinin olması, atomun etrafındaki elektronların sürekli dönmesi, atomlar arasında elektron alış-verişinin bulunması ve bu alış-verişle yeni maddeler oluşturmaları kendi aralarında tabii bir aşkın bulunmasındandır. Bunlar tesadüfi ve gayesiz değildir. Evrensel aşkın içinde cansız varlıklarda bir anlam ve gaye kazanırlar. Biri yanıcı (oksijen) diğer de yakıcı (hidrojen) olan iki maddenin birleşerek canlılara hayat veren suyu oluşturması, bunların bir gaye için bir araya geldiklerinin ifadesidir. Havadaki oksijenin insanın damarlarına kadar giderek kanlarını temizlemesi ve hayatın devamını sağlaması da bunun bir başka ifadesidir. Buna benzer bir çok örnek daha verilebilir. İşte Mevlana, bütün bunların cansız varlıklarda aşk sayesinde gferçekleştiğini soylüyor. "Taş bile aşkınla diş diş oldu, toprağa döndü. Tarak saçları ne gördü de her dişi şehadet parmağı gibi Tanrı birliğini bildirmeye delil oldu, Tanrı'yı bir tanıma aleti kesildi."[31]

"Toprak, su, yer ve kıvılcımlı ateş... Bizimle her şeyden habersiz, fakat Tanrı ile her şeyden haberdardırlar."[32] Madde alemini oluşturan bu dört unsur, Tanrı'nın buyruğuna baş eğmişler ve onu tesbih ederek Tanrı'ya olan aşklarını ifade ederler.

Cansız varlıklarda hakikat aleminden gelen aşkı, varlıklar üzerinde açığa çıkıp duyularımıza hitap ettiği zaman biz müşahede edebiliriz. Bu bize bazen peygamberlerin mucizesi şeklinde görünür. Hakikat alemine göre bu, normaldir. Görünen aleme göre de bu, olağanüstüdür. "Senin bir avuç topraktan ibaret olan bu varlığını nasıl bir cisim haline getirir? Bütün toprakları da bilgi ve anlayış sahibi bilmek gerek. Bunların hepsi bu aleme

30) Divan, III, 214.
31) Divan, III, 294.
32) Mesnevi, II, 182.

göre ölü, fakat hakikat aleminde diridir. Burada susup duruyorlar ama orada söylemektedirler. Orada hakikat aleminden bize yolladılar mı işte asa ejderha kesilir. Dağlar sese gelir; Davud'la kuşlar ilahi okur. Demir bile avucunda mum gibi yumuşar. Rüzgar, Süleyman'ı yüklenir, taşır; deniz Musa ile konuşur."[33]

Görünen alem bütün güzelliğini hakikat aleminden alır. Sahip olduğu kıymet de o alemden aldığı aşk ve mana yüzündendir. Bu nedenle Mevlana, cansız varlıkların küçümsenmemesi gerektiğini söyler. "Su ile toprak, İsa'nın nefeslerinden gıdalanınca kol kanat açtı, kuş olup uçtu. Tanrı'yı tesbih etmen, su ile topraktan meydana gelmiş olan bir nefesten ve bir buhardan ibarettir."[34]

"Cansızlardan can alemine gidin de alemin cüzlerinin ahengini duyun. O vakit cansız şeylerin tesbihlerini apaçık duyarsın da tevil vesveselerine kapılmazsın."[35] Mevlana'ya göre cansız varlıkların aşkı ve tesbihleri, onların bize Yaratıcı'yı hatırlatması ya da ilahi aşka sevketmesi şeklinde değildir. Aksine cansızlar, bizzat Allah'a aşıktırlar ve onu tesbih ederler. Canlı varlıkların cansız varlıklara meyli de bir ruh ve mana sahibi sevgili yüzündendir.[36] Alemdeki her şey Allah'ın lütfu ve ihsanıyla canlı-cansız, kesif-latif diye ayrılmıştır. O, dilerse bunları değiştirir. Dilediğini yüceltir, başlara tac eder. Dilediğini de aşağılatır. "Adem'in toprağı Tanrı'dan çevikleşince Tanrı melekleri o toprağın önünde secde ettiler. Toprak kesafeti yüzünden suyun dibine gider. Öyle olduğu halde toprağa bak ki, çevikleşti, süratle Arş'ı bile geçti. Bil ki o letafet sudan değildir. Ancak verici ve eşsiz örneksiz yaratıcının ihsanından. Dilerse havayı, ateşi aşağılatır; dilerse dikeni gülden üstün eder. Yeri ve suyu yüceltirse kainat yolunu arşınlarlar."[37]

33) Mesnevi, III, 61-62.
34) Mesnevi, I, 69.
35) Mesnevi, III, 62.
36) Mesnevi, III, 43.
37) Mesnevi, II, 124.

Mevlana, aşkı içlerinde taşıdıkları halde onu istemeyenleri kınar. Cansız ve ruhsuz varlıklar bile aşıkken; insanın o yüce sevgilinin aşkından habersiz olması o insan için bir talihsizliktir.[38]

Kevn ve fesad alemi denilen, olgu ve olayların yer aldığı, duyularla algılanma özelliğine sahip, bir takım fizik yasalarının cereyan ettiği aleme, fizik alem adını veriyoruz. Bu alem, manadan tamamıyla soyutlanmış değildir. Aksine bu alemin kaynağı da manadır, aşktır. Fizik alemi meydana getiren dört unsur, varlığını ilahi aşka borçludur. "Aşk ondan gebedir. , bu cihansa aşktan, gebe. Bu dünya şu dört unsurdan doğdu. Fakat dört unsur, aşktan doğdu."[39]

Fizik alemde meydana gelen bütün değişmeler ve hareketler, aşkla gerçekleşir. En küçüğünden en büyüğüne kadar alemi oluşturan bütün cüzler, hareket halindedir ve aralarında denge hakimdir. Büyük kütlelerin uzayda hiç bir desteğe ihtiyaç duymaksızın oluştukları zamandan beri aynı yörüngede belli bir hızla dönmeleri, aralarında belli bir çekim ve itme kuvvetinin bulunması yine maddeyi oluşturan atomların elektronlarının çekirdek etrafında dönüşü ve sistem itibariyle uzaydaki sistemlere benzemesi, alemdeki kozmik aşkın sonucudur. Yine canlı cansız varlıklar arasındaki yardımlaşma da bu evrensel aşktandır. Bütün sıvılarda donma olayı, aşağıdan yukarıya doğrudur. Donma esnasında yoğunluklar artar. Ancak canlıların hayatında önemli yer tutan suyun donması bunun tersinedir. Su donduğu zaman bunun yoğunluğu azalır ve sularda yaşayan canlılara zarar vermez. "Su coşup, kaynamada dört unsur da tencereye benziyor. Ne ateşte bir karar var, ne toprakta, ne suda bir sükun var, ne havada. Gah toprak hevese düşer de yeşilik elbisesine bürünür, gah su sevgiliyle hava olur, yücelere ağar; su kızıl boyalara boyanır adeta ateş kesilir; ateş de aşkla şu boşlukta hava olur gider. Dört direk, dört unsur, satranç taşı gibi hane hane yürür, gider, fakat bu o padişahın aşkıyladır."[40]

---

38) Mesnevi, I, 254; Divan, II, 185.
39) Divan, I, 426.
40) Divan, II, 264.

Suyun buharlaşıp, yağmurun yağması, ısının ve ışığın yayılması, sesin hava ile iletilmesi, kısaca bütün bunlar aşkladır.

Güneş ve ay tutulması da aşktandır.[41] "Gökyüzü, aşkla anlaşıp dönüyor. Aşktan mahrum olunca yıldız bile tutulup sönüyor."[42] Büyük ateş küleleri olan yıldızların sönmeleri ve kaybolmaları, uzayda meydana gelen bütün oluşlar ve bozuluşlar, aşktan ve aşktan mahrum olmadan dolayıdır. Eğer bu cisimler ebedi aşkla sarhoş olmasalardı, yaratılışlarından beri devam eden hareketleri ve düzenleri zamanla bitecek ve bozulacaktı. "Şu gökyüzü, bizim gibi aşık olmasaydı, şu gökyüzünün bizim gibi başı dönmeseydi, bu dönüşten usanırda da yeter artık, derdi. Niceye bir dönüp, duracağım, niceye bir? Alem bir neye benzer, o ise her deliğinden üfürüp durmadadır. Her feryat, o şeker mi şeker, tatlı mı tatlı iki dudağın zevkini duyar, bilir. Bak da gör her toprağa, her gönüle üfledikçeona bir ihtiyaç vermede, bir aşk sunmadadır da o yüzden elemlerle feryada gelmededir."[43]

Her şey kendindeki bu aşktan ve bu aşkın kimden olduğundan haberdardır.[44] Alemdeki bütün varlıkların birbirlerine ihtiyacı var. Alemin yeryüzüne, yeryüzünün dağlara, gökyüzüne, aya güneşe ve yıldızlara ihtiyacı var ve varlıkların ortaya çıkışı da bu ihtiyaç miktarıncadır.[45] Alemdeki hiç bir şey lüzumsuz değildir. Varlığını aşktan alan bir şeyin lüzumsuz olması da düşünülemez. "Güneşe, aya, gökyüzüne o şaraptan sundun da her biri ram oldu sana, neşeyle gelip, gitmede. Vallahi zerre bile o şarapla kendinden geçmiş, adamakıllı olasıya sarhoş, gene o şarap sunmanı özlemede, o yana gitmede."[46] Bütün alem, evrensel aşkın içinde anlam kazanmakta ve gayesizlikten kurtulmaktadır. Varlık alemine çıkışları da bu gayeye matuf, var olduktan sonraki durumları da. Bu

---

41) Mesnevi, II, 125.
42) Divan, I, 8.
43) Divan, I, 60.
44) Divan, IV, 178.
45) Mesnevi, II, 251.
46) Divan, II, 344.

varlıkların hepsi Tanrı'yla beraber diridir. Onun emrini yerine getirirler. Onların cansızlığı bize göredir.[47]

3. AŞKIN BİTKİLER DÜNYASINDAKİ TEZAHÜRÜ

Canlı olan her şey aşkla diridir. Onlardaki aşk gittiğinde hayatları sona erer. Bütün bitkiler, renklerini, kokularını ve şekillerini aşktan alırlar. Bu nedenle de onlar, sevilir ve güzel bulunur. Bitkilerin olmadığı yer, çöl, cehennem ve hayatın sona erdiği yer olarak nitelendirilir. Bitkilerin bulunduğu yerler ise cennet olarak nitelendirilir. "Ne şirin huylusun sen ey aşk, ne güzel yüzlüsün aşk, ne de işret seversin aşk, ey eşine dostuna neşeler veren, ey güzel; şakayıktaki renk senin rengin, bütün gerçekler sana karşı şaşırmış, bönleşmiş, her zerre lütfunu, ihsanını umarak sana yönelmiş. Sen olmadıkça bütün pazarlar bozuk düzen, kardan kalmış. Bağ da senin yağmurunu ister, bahçe de üzümler de çiçekler de. Ağaç senden öğrenir oynamayı, ter ü taze yaprak seninle ayak vurur yere, senin ab-ı hayat kaynağından içerler de yapraklar da sarhoşluğa koyulur, meyvalar da."[48]

Aynı topraktan, aynı gıdalarla beslenmelerine rağmen bütün bitkiler, renk, şekil, koku ve tat bakımından farklılık arzederler. Bu farklılık ise herkesin aynı küpten gelen başka çeşit şarapla sarhoş olmalarındandır.[49] "Gül bahçesi nasıl sır söyler, menekşe nasıl olur da yaseminle ahdedebilir? Çınar dua için nasıl el açar? Ağaç nasıl havada el sallar? Çiçek bahar mevsiminde (renklerle, kokularla dolu olan) eteğini nasıl serper? Lalenin yüzü nasıl kan gibi kızarır? Gül, kesesinden nasıl altın saçar? Nasıl olur da toprak içteki sırları gösterir? Nasıl olur da bahçe gökyüzü gibi aydınlanır? Bu güzel ve ağır elbiseleri nerden getirdiler? Hepsini de kerem sahibi Tanrı'dan. O, letafetler, bir güzellikler nişanesidir."[50]

Kışın ölen bitkilerin baharda yeniden canlanması, öldükten sonra yeniden dirilişi haber verir. "Her yaprak, her ağaç, tertemiz yeşillik

---

47) Mesnevi, I, 65-67.
48) Divan, I, 158.
49) Divan, II, 231.
50) Mesnevi, II, 127-128.

kutludur, diye yokluk diyarından gelip haber getiren bir elçidir. Yaprak, ağaç nasıl bu haberi veriyor? Nasıl harfsiz, sözsüz bu sözü söylüyorsa siz de kulaksız duyun, işitin. Çünkü kutludur, bu haber."[51]

Baharda bitkilerin yeniden yeşermesi ve ve canlanması ilahi bir emirle gerçekleşir. "Kışın toprak esiri olan her gül, kızışmış, aşka düşmüş, kendini göstermek için yaza doğru gitmede. Baharın Tanrı vahyı, umumi bir ders verdi, bağ, bahçe her şey yazdı bunu da tekrar tekrar okumaya koyuldu."[52]

Bütün canlılar gibi bitkiler de ölümlü oldukları için ebedileşmek arzusuyla, ebedi olarak yaşayacak ve ebedi aşkı içinde taşıyan bir varlıkla bütünleşme meyli içindedirler. "Buğdayı toprak altına attılar ama sonradan topraktan başaklar çıktı. Ondan sonra değirmende öğüttüler, değeri arttı da cana can katan gıda oldu. Sonra ekmeği bir kez daha diş altında ezdiler, akıllı kişiye akıl ve idrak oldu. Daha sonra da o can aşkta mahvoldu da Hakk yolunda ekildikten sonra mahsul verdi, ekincileri hayrete düşürdü."[53] Böylece her varlık gibi varlık zinciri arasındaki yerini alır, kendinden bir sonraki varlık derecesinden insana ulaşıncaya dek ebedilik kazanır. Başka bir ifadeyle aşktaki içiçelik cansızlardan canlılara, canlılardan ruh ve mana taşıyana doğru bir yükselme gösterir.

4. AŞKIN HAYVANLAR DÜNYASINDAKİ TEZAHÜRÜ

Aşk, manevi varlıklar olan meleklerden, hayvanlara, yukarıda temas edildiği üzere de, bitki ve cansız varlıklara kadar bütün alemi kuşatmıştır. Ayrıca diğer güzellikler, güzelliğini ondan aldığı için varlıkların birbirleri arasında da aşk vardır. "İnsan, hayvan, nebat, cemat... Her şey birbirine aşıktır."[54] Bu anlamda bülbülün güle aşkı, dillere destan olmuştur. Onun bu aşkı yüzünden ötüşü, aşıklara ilham kaynağı olmuştur. "Ey gökyüzünde

---

51) Divan, II, 305.
52) Divan, II, 346.
53) Mesnevi, I, 254.
54) Mesnevi, III, 363.

meleklerin canı, ey denizlerde balıkların tesbihi, her güzellikte her güzel yüzde senden senden bir tat. bir tuz var."[55]

"Kurt, ayı ve aslan bile aşk nedir, biliyor. Artık aşktan kör olan kişi, köpekten de aşağıdır. Köpekte aşk damarı olmasaydı, ashab-ı Kehf'in köpeği kalıp erbabını ararmıydı hiç?"[56]

"Tanrı yolunda köpeğin sesi bile Tanrı cezbesiyledir. Çünkü Tanrı'ya her yönelen bir yol kesicinin esiridir. Ashab-ı Kehf'in köpeği gibi. Pis şeyden kurtulunca padişahlar sofrasının başına oturdu. Mağaranın önünde kıyamete kadar dağarcıksız, heybesiz, arifcesine rahmet lokmasını, rahmet suyunu yeyip, içmekte. Nice köpek postuna bürünmüş adsız, sansız kişiler var ki, perde ardında şarapsız kalmazlar."[57]

Hayvanları uysallaştıran ve onları insanlarla dost eden tabiatlarında olan sevgidir. "Kurt, nerden Yusuf'a aşık olacak? Ancak hile ile onu sever görünür. Sonra da onu parçalayıp, yer. Fakat kurt kurtluktan kurtulunca Yusuf'a mahrem olur. Ashab-ı Kehf'in köpeği gibi Ademoğullarından sayılır."[58]

Hayvanların kendilerine verilen vazifeleri yerine getirmeleri ve itiraz etmemeleri, tabiatın dengesinin korunmasında önemli rollerinin bulunması, yaratılışlarında varolan sevginin bir tezahürüdür. Arının bal yapması, ineğin süt vermesi, köpeğin bekçilik etmesi, vs. bu sevginin tezahürüne örnek teşkil eder. "Arslan o sevgiyle eniklerine süt verir, kör kurt iplik örer de ondan iman sahibinee elbiseler olur, kefenler biçilir."[59]

"Bizden gizli, güzel-çirkin nice mahlukat vardır ki, onlar daima gönül kapısını çalıp, dururlar."[60]

---

55) Divan, I, 128.
56) Mesnevi, V, 165.
57) Mesnevi, III, 17-18.
58) Mesnevi, II, 157.
59) Divan, V, 84.
60) Mesnevi, I, 83.

"Su ve çamur içinde olan canlar da bataklıklardan, su ve çamurdan kurtulunca, gönülleri sevinç dolu bir halde Tanrı aşkının havasında raksederler, ayın ondördü gibi noksansız ve tam bir hale gelirler."[61]

Hayvanlarda içgüdüsel olarak nitelendirilen bu hareketler, Mevlana'ya göre, sevginin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar.

5. AŞKIN İNSANDA TEZAHÜRÜ

"İnsan, Tanrı'nın urturlabıdır. Çünkü kendini bilen Tanrı'sını da bilir. Bu bakımdan usturlab, nasıl gök cisimlerinin aynası ise insanın vücudu da Tanrı'nın usturlabıdır. Çünkü Kuran'da onun hakkında 'Biz Adem oğullarını aziz ettik'buyrulmuştur"[62]

İnsan, Tanrı'nın sıfatlarını yansıtan bir aynadır. Tanrı insanın üzerinde aşkla tecelli eder. İnsan kainatın küçültülmüş modelidir. Kendini tanıyan insan, kainatı da tanımış olur. Kendi özelliklerini bilen insan bunlardan hareketle Tanrı'nın sıfatlarını da anlayabilir. "Tanrı, bizim huyumuzu da kendi huyuna uygun kendi suretine göre yarattı. Bizim vasfımız da onun vasfından bir örnektir."[63] İnsanın doğuştan gelen özellikleri Tanrısaldır. İnsanı hükmetmesi varlıklar üzerinde tasarruf edebilmesi, cüzi de olsa ilim sahibi olabilme yeteneği, kendi varlığının farkına varması gibi özellikler, insanın bu yönünü gösterir. İnsanın gerek maddi, gerekse ruhi yönünün kaynağı Tanrı'dandır. İnsan, ondan gelmiştir, yine ona dönecektir. Bu dönüş ise beden kalıbından kurtulup, Tanrı sıfatlarına bürünme şeklindedir.[64] Bu maddenin döneceği yer de yine mana alemidir. Çünkü bu madde alemi, mana aleminden çıkmıştır.[65]

"Ey bizim canımıza can olan. Biz kim oluyoruz ki, seninle ortada olalım, görünelim. Biz yokuz, varlıklarımızı fani suretle gösteren vücudu-u mutlak olan sensin. Biz umumiyetle aslanlarız. Ama bayrak üstüne resmedilmiş aslanlar. Onların zaman zaman hamleleri, rüzgardandır.

---

61) Mesnevi, I, 108.
62) Fihi mafih, 17.
63) Mesnevi, IV, 98.
64) Mesnevi, IV, 36.
65) Mesnevi, I, 92.

Hareketimiz de varlığımız da senin vergindir. Varlığımız, umumiyetle senin icadındır. Yoksa varlık lezzetini gösterdin, yok olanı kendine aşık eylemiştin."[66] İnsan dünyada madde olarak vardır. Ancak onun bu madi varlıktan mekansızlık alemine gidebilme yönü de vardır. O, ilahi alemi idrak edebilir. İnsan fizik alemle metafizik alem arasında bir varlıktır.[67] İnsan beden ve ruhtan oluşan bir varlıktır, insanı insan yapan yönü insanın özü, cevheri olan ruhudur. "İnsandan maksat ilimdir. Doğru yolu bulmaktır. Ama her insanın bir ibadet yeri vardır."[68] İnsanın yaratılış gayesi hakikati idrak etmesidir. "Ruhun tesiri bilgi ve anlayıştır. Kim de bu bilgi ve anlayış daha fazla ise o daha ziyade tanrılıktır."[69] Can, gönül ve ruh, Allah katındandır. Ruh, insanın tanrısal yönüdür. Çünkü Allah insanı yaratırken kendi ruhundan üflemiştir. İnsan ilahi hakikatlere ruh vasıtasıyla ulaşır. Mevlana insandaki madde ve mananın, imtizacının şu şekilde anlatır: "Hepimiz yayılmıştık ve bir cevherdik. Orada başsız ve ayaksızdık. O güzel ve latif nur, surete gelince kale burçlarının gölgesi gibi sayı meydana çıktı."[70] Mana bir bütündür. Sayı, bölünme, ayırma ve birleştirme kabul etmez. İnsan, sureti eritip, manaya döndüğünde suretin altındaki vahdeti görür. Sayı, maddedir. İşte kaseye dolduran şarap gibi bu mana, ilahi alemdendir ve aşkın insanda tezahür ettiği yerdir. İnsan, bedeni gayb aleminden gelen hakikatlerle dolan bir kaseye benzer. "Bu suretleri kaseler bil. Bu kaselere Hakk ne dökerse o dolar. Şarap gayb alemindendir. Testi bu cihandan; testi meydandadır. İçindeki şarap gizliden gizli."[71]

İnsan ruhu anlaşılmayan sırlarla doludur. Çoğu kez insanın kendisi bile bu sırları anlayamaz. İnsan, sırlı alemine yöneldiğinde bu alemin kaynağı ile irtibat kurabilir. ilahi alemin tecelligahı olur. "Suretten geçip, gönlünü arıtan kişi gayb suretlerine ayna olur. İnsan yeryüzünde Tanrı'nın halifesidir. Tanrı, insana isimleri bizzat gösterdi. Adem'i isimlerine mazhar

66) Mesnevi, I, 48.
67) İsmail Yakıt, Batı Düşüncesi ve Mevlana, İstanbul 1993, 34.
68) Mesnevi, III, 243.
69) Mesnevi, VI, 14.
70) Mesnevi, I, 54-55.
71) Mesnevi, V, 268.

etti. Diğer mevcudiyata esma Adem'den açıldı. Nurunu istersen Adem'den al; istersen O'ndan. Şarabı dilersen testiden al; dilersen küpten. Çünkü bu testi küple adamakıllı birleşmiştir. O iyi bahtlı testi senin gibi zahiri sevklerle şad değil; hakiki neşeyle neşelenmiştir."[72] İnsan, hakikat şarabıyla dolu bir testidir. Hakikat nuru doğrudan Tanrı'dan alınacağı gibi bir insandan da alınabilir. Yalnız bu insan, ilahi nurlara mazhar olan, sürekli onunla dolan bir insandır.

Mevlana gönül ve beden ilişkisini şu şekilde izah eder:"Fakır ona derler ki, şulelerle vasıtasız rabıtası vardır. Hakikatte alemin gönlü odur. Çünkü ten gibi olan aleme, bu gönül vasıtasıyla feyz gelir. Ten gibi olan alem bu gönül yüzünden işe yarar, gönül olmasa ten araştırmadan ne anlar? Demek ki, şulelerin Nazargahı o demirdir. Şu halde Tanrı'nın nazargahı gönüldür, ten değil."[73] Gönül sevginin insandaki yeridir, tamamen manevi bir varlıktır. Gönlün gıdası Tanrı nurudur ve sevgiliden alınan lezzettir, bilgidir.[74] Gönül hastalandığı zaman insan dünyaya meyleder. "Sütün, balın güzelliği gönlün onlara aksiyle hasıl olur. Her güzellik gönülden gelir. Şu halde gönül cevherdir, alem ise araz."[75] Gönül özdür, alem ise onun yansımasıdır.

Mevlana Tanrı nuruyla duygu nurunu karşılaştırır. "Tanrı nuru duygu nuruna binmiştir de; ondan sonra can Tanrı'ya rağbet etmiştir. His nurunu beziyen Tanrı nurudur. Bu suretle 'nur üstüne nur' ayetinin manası zuhur eder. His nuru adamı yere çeker, Hakk nuru kevser ırmağına götürür. Çünkü duyularla idrak edilen alem, çok aşağılık bir alemdir. Tanrı nuru denizdir, duygu nuru ise bir çiğ tanesi gibidir. Fakat duyguya binmiş olan, meydanda değildir. Iyi eserlerinden ve güzel sözlerinden başka bir şey görünmez."[76] Tanrı ruhtur, akıldır. Duyularına tabi olan insan esfel-i safilin'e düşer. Akıl ve ruhuna tabi olan ise a'la-yi illiyyin'e yükselir.

---

72) Mesnevi, I, 155.
73) Mesnevi, II, 64
74) Mesnevi, II, 83.
75) Mesnevi, III, 184.
76) Mesnevi, II, 99.

Mevlana, insanın zahirini ve suretini her ne kadar eleştirse de insan için onun önemini zikretmekten geri durmaz. Zahir eğri, böğrü uçsa bile sen zahirine bak. Zahir nihayet insanı batına götürür. Her insanın evveli nihayet suretten ibarettir. Ondan sonra can gelir ki, manevi güzellik, ahlak güzelliğidir. Her meyvenin evveli suretten başka nedir ki? Ondan sonra lezzet gelir ki, meyvenin manasıdır. Mana bil ki, kaptandır, suretin gemi. Kaptanın maharetini gösterebilmesi için gemiye ihtiyaç vardır. Bedenden sadır olan bir takım davranışlar da manaya göre şekillenir.

Aşkın ve sevginin insandaki yeri ve kaynağı gönüldür, kalptir. Aşkın insan üzerinde bazı tesir ve belirtileri vardır. Aşk, ilahi nurun insanın gönlünde tecelli etmesidir. İnsan ruh ve bedenden oluşan bir varlık olması dolayısıyla ruhunda oluşan bazı hadiseler bedeni de etkiler. Aşık sürekli ağlayan, benzi benzi sararmış, yüzünde bir duruluk bulunup, süzülerek erimiştir. Bütün sıkıntılara karşı sabırlıdır. "Su gibi secde eder, yüzünü yerlere sürer de gider. Yoldaki topraklar gibi yerlere döşenir, ayaklar altına yatar."[77] Aşkı gizlemek mümkün değildir. Mevlana aşkı gizlemeyi, ateşi yün ve pamuk içinde gizlemeye benzetir.[78] Sevgi insanı sürekli değiştirir. "Sevgiden acılıklar tatlılaşır, sevgiden bakırlar altın kesilir. Sevgiden tortulu bulanık sular, arı duru bir hale gelir. Sevgiden dertler şifa bulur. Sevgiden ölü dirilir, sevgiden padişahlar kul olur."[79] Aşk insanı ölümden kurtarır. Aşık bedenin ölmesiyle sevgiliye kavuşacağını ümit eder. Aşığın hiç bir korkusu yoktur. Aşığın taç, tant korkusu yoktur. Ayıplanma korkusu da yoktur. Yaptıklarından dolayı hiç kimseye hesap verme endişesi yoktur. Kötü ada, sana sahip olma endişesinden kurtulmuştur. "Çünkü aşk zaten, sultanlıktır, olgunluktur, murada, maksada ulaşmaktır."[80]

"Binlerce ateş, binlerce duman, binlerce gam adı aşk, binlerce dert, binlerce bela, binlerce vefa adı sevgili. Bu aşkın işkencesi Nil suyu gibi iki yüzlü. Ehline su gibi, ehil olmayana ise tıpkı kan."[81] Ancak sevgiliden gelen

---

77) Divan, III. 321.
78) Mesnevi, III. 388.
79) Mesnevi, II. 117.
80) Divan, III. 337.
81) Divan, III. 190.

kahır da lütuf da hoştur, güzeldir. Bu haller aşık olmayana göredir. Aşık olmayan, aşığın haline acır. Onun çektiği, bu eza ve cefadan kurtulması için çare arar. Aşık ise bütün bunlardan memnundur. Hatta bu çileler ona zevk vermektedir. Mecnun'u şifa bulsun diye Kabe'ye gönderirler. O, aşkımı artır, diye tanrı'ya dua eder. Bütün hastalar iyileşmeyi umarlar. Aşk hastası ise derdinin artmasını ister. Çekilen bu belalar ve dertler, izafidir; aşık olmayana göredir. Nil suyunun Firavun ve ehline kan olması gibi aşık olmayana aşk, kandır, derttir. Aşığa göre ise İsrail oğullarına tatlı su olması gibi, tatdır, lezzettir.

6. İNSANDAKİ AŞKIN YAYILIŞI

İnsandaki aşk, cansız varlıklardan varlıkların kaynağına doğru bir yayılım gösterir. Onun en nihai şekli varlığın ve aşkın kaynağı olan Tanrı'ya dönük olmasıdır. Bu aşk bütün varlığı, canlı-cansız bütün alemi kuşatmıştır. O, alemin asli ve özüdür. Alemdeki bütün varlıklar, tabiatlarında bir aşk bulundururlar. Bu aşk yaratılandan yaratıcıya doğrudur. "Tanrı sevgisi, bütün alemlerden kafir, yahudi, puta tapan bütün insanlarda ve varlıklarda gizlidir. Bir insan kendini var edeni nasıl sevmez? Bu sevgi onda gizlidir. Fakat bir takım engeller, onun görünmesine manidir. Engeller ortadan kalkınca o sevgi açığa çıkar. Yalnız varlıklar değil yokluk bile onları da var etmesi ümidiyle kaynaşmaktadır."[82]

Varlığın hakikatı birdir. O da Tanrı'ya dönüktür. "Tanrı'dan başka bir şey yok; peki bütün bu örtüler de nedir? Fakat bu örtüler, Tanrı ehlini Tanrı'ya çekiyor."[83]

"Sensiz-bensiz her ikisi de sensin, her ikisi de benim; canımsın, benimsin; yahut ta bensin sen."[84] Bu sözler, Hallac-ı Mansur'u ipe götüren sözleri hatırlatır bize. Aşık, sevgilide öylesine mahvoluyor ki, çokluk aleminden kurtulup birlik alemine yükseliyor. "Ben pılımı, pırtımı, yoldan kaldırdım, Tanrı'dan gayrısını yok bildim."[85]

---

82) Fihi, 315.
83) Divan, IV, 267.
84) Divan, V, 101.
85) Mesnevi, I, 302.

Allah aşkı bir denizdir. Varlıklar ise denizin köpükleri gibidir. "Deniz coşup kükredi mi, kükreyişi köpük halinde görünür. Köpürüşü 'Bilinmeyi diledim, sevdim de halkı yarattım' sırrını meydana getirir. Varlığı ilahi aşktan ayırmak mümkün değildir."[86]

"Her zerre, güneşin ışığına girmiş de Tanrı'yım ben diyor."[87] Her şey ona aşık. "Felek bile yenini yakasını yırtmış ona aşık olmuştur."[88] Her şey, mana alemindeki gerçeklerin görünüşünden ibarettir. "A güzelim, senin madenindeki lezzet yüzünden mekansızlık alemindeki gerçekler, mekan alemine gelmiştir."[89]

"Yüceliğin göğe vurmuş da anlamın gök şeklinde görünmüştür."[90]

a. Aşk ve güzellik

Aşık, baktığı her yerde, her şeyde Allah'ı görür. Her güzel de, güzelliğini ondan alır. "Susar da bir bardaktan su bile içerseniz, suyun içinde Tanrı'ya bakmaktasınız. Fakat aşık olmayan suya bakar da suyun içinde kendi yüzünü görür, ey gözü açık er. Ama aşığın sureti Tanrı'da fani olursa, söyle bakalım, suyun içinde kimin suretini görür? Güneşte Tanrı güzelliğini görür, aşıklar. Gayret sahibi Tanrı'nın sanatıyla, nasıl ay, suya vurur da suda görünürse güneşte de Hakk görünür. Fakat Tanrı'nın bu gayreti aşık ve sadık kişileredir, şeytanla hayvana tecelli etmez, o. Şeytan bile aşık olsa topu çeker, bir Cebrail kesilir, şeytanlığı ölür."[91]

"Öyle bir sevgiliye aşığım ki, her alım, onun alımıdır."[92] Bütün güzellerin ve güzelliklerin aslı o'dur. "Sen bir tuzlasın sanki; hem de her canın, ta gönlünün içindesin, ey lutfu umulan, ihsanı beklenen, herkesin tadı tuzu, her şeyin güzelliği alımı, senin güzelliğinden gelmede. Her güzel

---

86) Mesnevi, VI, 56
87) Divan, II, 231
88) Mesnevi, III, 210
89) Divan, V, 362
90) Divan, V, 271.
91) Mesnevi, VI, 288-289
92) Mesnevi, III, 358.

birazcık sana benziyor. yoksa ne erkeğe bakardım, ne kadına; dünyaya göz yumar giderdim."[93]

İnsanı bu dünyaya bağlayan ve dünyayı sevdiren şey, yine Tanrı'nın güzelliğidir. "Huriler ne örüp dokurlarsa senin içindir, senin güzelliğin için. Her erkeğin her kadının güzelliği, senin yüzündeki güzelliğin vuruşundan meydana gelmiştir."[94]

Güzellik aşkın tecellisidir. Ayda, güneşde, hamel burcunda bir yudumcuk güzellik şarabı var. Arş'ta, Kürsi'de, zuhal yıldızında bir zerrecik güzellik var. Ölüm zamanında o bir yudumcuk saf şarab, bu toprak bedenden ölümle ayrılmakta.

Elest sakısı şu aşağılık ve çorak yeryüzünde bir yudumcuk saçmıştır da toprak, o sebeble coşmuştur. biz de o yüzden coştuk."[95]

Alemdeki bütün varlıklar, bu güzelliklerin sahibini tespih eder durumdadır. "Sen, her şeyi seni tesbih eder hale koymuşsun, akıl ve temyiz sahibi olanlar da seni tesbih eder, akıl ve temyiz sahibi olmayanlar da. Her birinin başka çeşit bir tesbihi var, bunun halinden bunun halinden onun haberi bile yok. İnsan cansız şeylerin tesbih etmesini inkar eder ama cansız şeyler kullukta ona ustattır."[96]

İnsan ancak aşk ile madde alemini aşabilir. Melekut alemine aşk ile ulaşabilir. Bu aşk öylesine yüce ve ileridir ki, Mevlana, böyle bir aşka tutulan kişinin sıfatlarla perdelenmeyip Tanrı'ya ulaşanlar olarak zata garkolduklarını söyler.[97]

"Aşka can feda olsun. Çünkü o, gönlü göklere ağdırır, ona miraç ettirir ancak."[98] Tanrı aşkı insanı, dünyaya ait bütün varlığından uzaklaştırır. İnsan dünyaya ait hazlardan kendini uzak tutar. Nefsini bütün kötülüklerden temizler. "Heva ve hevesle nefsin isteğiyle az dost ol. Çünkü

---

93) Divan, II, 167-168.
94) Divan, IV, 395.
95) Mesnevi, V, 34-35.
96) Mesnevi, III, 121.
97) Mesnevi, II, 216.
98) Divan, V, 141.

seni Tanrı yolundan çıkaran, yolunu şaşırtan heva ve hevestir.'[99] Aşık, Tanrı sevgisinden başka sevgilerden kalbini temizler. Onlara sevgi duysa bile bu yine Tanrı sevgisinden ileri gelir. Görünüşe ait, zahiri güzelliğe duyulan sevgiler, güzellik ortadan kalkınca bitecektir. "Ancak zahiri güzelliğe ait bulunan aşklar, aşk değildir. Onlar, nihayet bir ar olur. Çünkü ölülerin aşkı ebedi değildir. Çünkü ölü, bize tekrar gelmez. Diri aşk, ruhta ve gözdedir. Her an goncadan daha taze olur. O dirinin aşkını seç ki, o bakidir. O, canına can katan şaraptan sana sakilik eder. Onun aşkını seç ki, bütün peygamberler onun aşkıyla kuvvet ve kudret buldular, iş güç sahibi oldular."[100]

Mevlana mecazi sevgiyi de insanı gerçek sevgiye götürdüğü için hoş görür. Bunun gerekçesi öyle görünmektedir ki, mecazi aşk ancak gerçeğe ulaşma vasıtası olduğu için ve belki de beşeri zatı unutmadığından dolayı hoş görülmektedir.[101] Bu nedenle insan her güzelliği sevmelidir. Ancak ona Tanrı'dan başkasını sevmesi yaraşmaz. Çünkü insan, sevince sevgisinin ebedi olmasını ister. Böyle bir sevgi ise Tanrı'dan başkası için söz konusu olamaz. Bunun dışında olanların hepsi, suretler olup geçicidir. "Aşk kimseye niyazı ve ihtiyacı olmayan Tanrı'nın vasıflarındandır. Ondan başkasına aşık olmak geçici bir hevestir. Çünkü mecazi aşk altınlarla bezenmiş bir güzelliktir. Görünüşü nurdur, fakat içi dumandır. Nur gitti de duman meydana çıktı mı mecazi aşk derhal soğur, donar."[102]

Aşık sadece bu dünyadan değil iki dünyadan da el çekendir. Onda ne bu dünyanın sevgisi ne cennet sevdası ne de cehennem korkusu vardır. Onun tek bir gayesi vardır: Sonsuz sevgiliye kavuşma. "Senin aşk bahçene taş bile eksen mücevherler biter. Aşka düşen gönül bu dünya ile uzlaşamaz. Çünkü aşkın bir zamancağız bile onu kendi haline bırakmaz ki."[103] "

Hayır, hayır. Şu iki bahçede güzel ikisi de hoş, fakat ikisinden de vazgeçelim de bahçıvana varalım. Sel gibi secdeler ederek denize dek

---

99) Mesnevi, I, 237.
100) Mesnevi, I, 16-18.
101) Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlana Celaleddin, İstanbul 1983, 209.
102) Mesnevi, VI, 80.
103) Divan, III, 564.

gidelim. Denize kavuştuktan sonra da üstündeki köpükler gibi el çırpa çırpa koşalım, yürüyelim."[104]

"Aşk, iki dünyadan da üstündür, iki dünyadan da değerlidir."[105]

Mevlana'ya göre ilahi aşk, tamamen sezgisel görünür. Aşk meydandadır ancak sevgili gizlidir. Bu nedenle hisle veya duyularla ona ulaşmak mümkün değildir. "Nelik-nitelik alemini zerreler gibi birbirine kattık da o neliksiz-niteliksiz padişahın tahtına dek at sürdük. İnsan anlayışı da insan vehmi de insan aklı da hepsi yolda dökülüp saçıldı. Çünkü insanı çevreleyen altı yönü de aştık biz."[106]

İnsan nefsini temizleyince artık aşkı elde etmeye ehil hale gelir. "Gönül aynası saf ve pak bir hale gelince sudan topraktan hariç suretler görürsün. Nakşı da müşahede edersin, nakkaşı da. Devlet yaygısını da onu döşeyeni de."[107] Bundan sonra aşık, bütün iyiliklerin ve güzelliklerin üzerinde toplandığı kimse haline gelir. "Aşık olan nefs, artık kötülüğü buyuramaz, fenalığa meyledemez."[108] Bundan sonra aşık, baktığı her yerde Tanrı'yı görür. Böylece çevresindekilere kötülük yapamaz. "Kimin canı heveslerden arınmışsa, derhal tertemiz Tanrı tapısını, tanrı dergahını görür. Muhammed bu ateşten, bu dumandan temizlendiğinden nereye yüz çevirirse orada Allah cemalini gördü."[109]

İnsan nefsini tezkiye ederken ibadetlerle Tanrı'ya yaklaşır. "Kullukta bulun da belki sen de aşık olursun. Kulluk bir kazançtır ki, amelle elde edilir."[110]

"Eğer bu zindandan kurtulmaya bir yol istersen sevgiliden baş çekme, secde et de yaklaş."[111]

---

104) Divan, II, 569.
105) Divan, V, 18.
106) Divan, IV, 3.
107) Mesnevi, II,6.
108) Divan, II, 37.
109) Mesnevi, I, 112.
110) Mesnevi, I, 223
111) Mesnevi, I, 286

"Senin aşkınla secdeye kapanır, senin sevdanı namazda söyler aşık"[112]

"Secdeye kapandım mı varlıktan kurtulur giderim; tavafa başladım mı kabe şefaatçi olur bana."[113]

"Sevgilinin aşkı, can çilesidir. Çünkü aşk ulularının ibadet yurdudur."[114] Bütün bunların ardından aşık, doğru yolun ruhunu bulmuş demektir.

Tanrı aşkı, tamamen yaşanan tücrübedir. O, söze sığmaz, anlatılamaz. Anlatılması da uygun değildir. Mevlana, Divan adlı eserinde aşktan bahsederken sık sık kendine susması için telkinlerde bulunur. Çünkü ona göre, dile düşmeyen aşk daha aydınıdır, daha güzeldir. İnsan sözle yani duyularla bir takım bilgiler elde eder. Ancak bu bilgiler, onun aşık olması için yeterli değildir. "Ateşin varlığını sözle bildin, bu varlığa sözle yakin hasıl ettinse pişmeyi iste, sözde kalma. Yanmadıkça o bilgi ayne'l-Yakin değildir. Bu yakini istiyorsan, ateşe dal."[115]

"Sevgi gönülde şulelendikçe büyür, nihayet sevgi sahibi, eserden kurtulur. Sevgisini bildirmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü sevgi, nurunu bütün kainata yaymıştır."[116]

İlahi aşk, insanı bütün tutsaklıklardan kurtarır.[117] İnsana sonsuzluk şarabını içirir. Bu aşkın başlangıcı yoktur. "Benim aşkımla senin yüzünün güzelliği ezelidir, ta ezelden yüzümü yüzüne tutmuştum, sana tutulmuştum."[118]

"A aşk, ta ezelden beri bizimle bir tek sen varsın, bir bir söyle sırları, bizimle aynı evdensin sen."[119] Aşık, sevgiliyi gördüğü zaman ölümsüzleşir.[120] Bu sevgi, sevgiliye sürekli içten hizmet edip durmaktadır.

---

112) Divan, V 265.
113) Divan, IV, 371.
114) Divan, V, 235
115) Mesnevi, II, 66.
116) Mesnevi, I, 211.
117) Divan, I, 373.
118) Divan, II, 203.
119) Divan, II, 469.
120) Mesnevi, III, 377.

Bu sonsuza kadar sürüp, sürer.[121] Sevgili ezeli ve ebedi olunca ona aşık olan da onda sonsuzlaşır. Aşık bu aşktan öylesine bir lezzet alır ki, bütün ömrünü bu sevginin artması için geçirir. Bir an önce sevgiliye kavuşmayı özler. Bu yüzden Mevlana ölümü, düğün gününe benzetir. Çünkü aşıklar ölüme giderken neşelidir, mutludur.[122] "Böylece, ecel rüzgarı da ariflere gül bahçelerinden esip gelen rüzgar gibi latif ve hoştur."[123]

b. Tanrı Aşkı Karşılıklıdır

Tanrı aşkı, karşılıklıdır. "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler." (Kuran 5/54) ayetinden hareketle, hem kul sever hem de Allah sever sonucuna varabiliriz. Mutasavvıfların ilahi sevgide dayanakları olan bu ayet, Mevlana'ya da ilham kaynağı olmuştur. "Hiç kimse aşk bahçesine iki üç adım atmadı ki, o bahçıvandan ona yüzlerce selam gelmesin"[124] "Kulum bana bir adım yaklaşırsa ben ona on adım giderim. Kulum bana yürürse, ben ona koşarım. Sonra da ben onun gören gözü, işiten kulağı...olurum."[125] şeklindeki kutsi hadis de insan ile Tanrı arasındaki sevginin karşılıklı olduğunu ifade eder. İnsan, Tanrı'ya karşı kalbinde küçük bir ışık yakarsa, karşısında güneşler bulur. "Hiç bir aşık yoktur ki, sevgilisinin vuslatını arasın dilesin de sevgilisi onu aramasın, dilemesin Bu gönülden sevgi şimşegi çaktı mı bil ki, o gönülde de sevgi vardır. Gönlünde Tanrı sevgisi arttı mı şüphe yok ki Tanrı seni seviyor"[126]

"Aşıkı çeken aşktır, Tanrı lutfudur. Onu dilemesi, istemesi kar etmez."[127]

"Dedim ki, kimsin sen? Herkesin muradıyım, herkesin dileğiyim ben, dedi. Peki, dedim, ben kimim? Dedi ki, herkesin dilediğinin dileğisin."[128]

---

121) Divan, III, 397.
122) Divan, II, 425; Divan, IV, 41.
123) Mesnevi, I, 68.
124) Divan, III, 175.
125) Aliyyü'l-Kari, Kırk Kudsi Hadis, Çev: Hz.Hüsnü Erdem, Ankara 1963, 2. bası, 25-26; Murtaza Zebidi, İthafu's-Sadati'l-Müttekin, Beyrut Tarihsiz, IX, 569
126) Mesnevi, III, 559.
127) Mesnevi, I, 150.
128) Divan, IV, 540.

Aşk, insanı bütün ümitlerden ve korkulardan emin kılar. Aşığın hayatta hiç bir endişesi veya beklentisi yoktur. "Aşk nedir bilir misin? Ben'i, biz'i varlık davasını bırakmaktır; güzellikleri güzelleri yaratanda her dileği, her isteği yok etmektir."[129]

"Aşık olmak, o yana pencere açmak açmaktır. Çünkü gönül, dostun cemaliyle aydınlanır."[130]

"Aşk, göğe uçmak, yüzlerce perdeyi yırtmaktır. İlk solukta nefisten kurtulmaktır. İlk adımda ayaktan geçmektir. Aşk şu dünyayı görülmemiş saymaktır, kendi gözünü görmektir, aşk."[131]

"Aşk, güzelik padişahının damına çıkılacak bir merdivendir. Sen gel de mirac hikayesini aşığın yüzünden oku."[132]

"Hepsi bahane. Ne varsa aşktan ibaret, Tanrı evidir aşk; sen de o evde konaklamışsın."[133]

"Aşk dünyası, bir padişahın bayrağının altındadır, orda yalnız o padişahın buyruğu yürür. Madem ki, ben de aşk teb'asındanım, o diyara gideyim."[134]

Aşığın sevgiliye olan bağlılığını ve aşkını şu sözler çok güzel ifade eder: "Ölüp toprak olduğum, toprağım da zerre zerre dağılıp-gittiği zaman her zerrem, gene o sevgiliye aşık. Yelden bir toz koptu mu hangi tozdan bir hay huy işitirsen bil ki, o tozda bir zerrem vardır, benim."[135]

"İçimde sevginden başka hiç bir şey olmayan şu gönlüme andolsun ki, senin dostlarından olmayanı sevemem.

Canım sana feda değilse dertsiz olmasın, gamsız kalmasın, gözlerim senin için göz yaşı dökmüyorsa görmesin, hiç bir şeyi aydın olmasın.

Ümidim senden başkasınaysa, onmasın; varlığım senin için değilse yıkılsın gitsin.

---

129) Divan, I, 573.
130) Mesnevi, VI, 245.
131) Divan, V, 321.
132) Divan, III, 372.
133) Divan, II, 453
134) Divan, III, 244.
135) Divan, III, 163.

Gönlümün düşmanlarının diledikleri hale gelmesine razı olma; bak da gör gönlümün isteği senin razılığından başka bir şey değil."[136]

c. Aşk Evrenseldir

Mevlana'ya göre aşk, dinler ve mezhepler üstüdür. O, din, dil, ırk, mezhep farkı gözetmez. O, kendisine gelen herkesi kabul eder. "Aşk şeriatı, bütün dinlerden ayrıdır. Aşıkların şeriatı da Allah'tır, mezhebi de."[137]

"Ne mutlu o batıla ki, batıldan kaçar, Tanrı aşkına sarılır, yapışır; hem de zamksız çirişsiz. Sus, sükut aleminde varlığını kaybet; çünkü o aşkın işi, din ve mezhep aşıklarını öldürmektir.[138]

Aşkı bulan, esasen hakikate ulaşmış demektir. Mansur'u idama götüren "Ene'l-Hakk" sözüne karşılık fakihlerin verdiği hüküm, bu sözün şeriate aykırı gerekçesiyle idi. Ancak bu hüküm, aşığı hiç bir şekilde etkilememiştir. "Bir yerde aşk fazlalaştı, derdi artırdı mı orada ne Ebu Hanife bir ders verebilir, ne de Şafii"[139] Çünkü aşk dini, aşk mezhebi, yetmiş iki şeriatten da dışarıdır.[140]

"Bir manastırın önünden geçtim, karşıma bir keşiş çıktı; birlik kapısında senin aşkınla nefir çalmadaydı. Nerde bir İblis varsa ondan ders aldı da İdris kesildi; o kafirle sohbet etti de, gece bile kafur gibi ağardı, bembeyaz oldu.

Dedim ki, bu kudreti kimden aldın? Bir padişahtan, dedi; hem sevendir hem de sevilen hem yardım edendir hem de yardım gören"[141] Aşkta birlik esastır. Çünkü aşk tektir, Hakk'a ulaştıran yoldur.

d. İnsan Sevgisi

İnsan, aşkın madenidir aşkın öznesidir. Hem seven, hem de sevilen konumundadır. İnsanın hem beden varlığı hem de ruh varlığı aşktandır.

---

136) Divan, III, 95.
137) Mesnevi, II, 135.
138) Divan, II, 372.
139) Mesnevi, III, 313.
140) Mesnevi, III, 367.
141) Divan, II, 226.

Mevlana, kadınla erkeğin birbirine duyduğu isteği, kıyısı olmayan sevgi denizinin bir katresi olarak ifade eder.[142] Hz. Adem'e meleklerin secde etmeleri de ondaki toprak bedeninin arkasındaki ruhun, tanrısal yönün, melekler tarafından görülmesindendir.[143] Bundan dolayı da insanın kıymetine ve kudsiyetine dikkat çekilir. "Tanrı'dan ayrı olmayan insandan yüz çevirdin mi şeytan gibi Tanrı elinde topaç yersin. Evet insan Tanrı değildir amma Tanrı'nın olagelmiş bir adetidir, bu; ululuk sırlarını insanda belirtmiştir, o. İnsanın önünde, canla, bedenle Tanrı emrine uyup, gösteriş olarak değil de gerçekten bir secde ettin mi bundan böyle kıbleden yüz çevirirsin ve ne yana dönersen, orası gönlüne kabe olur."[144]

İnsan, insanı veya hem cinsini sevmelidir. Onlarla birlikte yaşama ve onlarla iyi geçinme yollarını aramalıdır. Tanrı'dan başkasına duyulan sevgilerin en güzeli ve en kutsalı, insana duyulan sevgidir. "Bütün insanları sev ki, daima çiçekler ve gül bahçeleri içinde bulunasın. Eğer hepsini düşman bilirsen, düşmanların hayali gözünün önüne gelir ve sanki gece gündüz, dikenlikler ve yılanlar arasında geziyormuş gibi olursun."[145] İnsanın bu dünyadaki mutluluğu, diğer insanları sevmesine bağlıdır. Çünkü bu sevgi, insanı ilahi aşka da götürür.

Üzerinde, Tanrı'nın en çok tecelli ettiği varlık olduğu için insan, sevilmeye ve değer verilmeye layıktır. "Hastanın hatırını soruş, dostluğu, birliği temin etmek içindir. Bu birlik dostluk da yüz türlü sevgi doğurur."[146] Mevlana bu dostluğa öylesine önem verir ki, "eğer dost olacak birini bulamazsan put yapan Amad gibi bir dost yont da onu sev"[147] der. Mevlana'nın insan sevgisi ve insanlar arasındaki birlik hakkındaki düşünceleri şu dizelerde çok güzel ifadesini bulur:

"Beri gel beri, daha beri; niceye bir şu yol vuruculuk? Mademki sen bensin ben de senim, niceye bir şu senlik benlik? Tanrı ışığıyız, Tanrı

---

142) Divan, V, 84.
143) Divan, IV, 395.
144) Divan, II, 284.
145) Fihi Mafih, 306.
146) Mesnevi, II, 169.
147) Mesnevi, II, 165

arçası kendi kendimizle bunca savaşımız, bunca inatlaşmamız da ne? Aydınlık, aydınlıktan ne diye kaçar böyle? Hepimiz de bir tek olgun kişiyiz fakat neden böylesine şaşıyız ki? Neden zengin, yoksulları hor görür ki? Sağ el ne diye kendi solunu hor görür? Her ikisi de madem ki senin elin, uğurlu ne demek, uğursuz ne demek? Biz, hepimiz aynı mayadanız; aklımız da bir, başımız da. Fakat şu beli bükülmüş göğün altında iki görür olmuş, kalmışız. Hadi şu benlikten geç, herkesle karış, kaynaş. Kendinde kaldıkça bir habbesin, bir zerresin ancak fakat herkesle birleştin, kaynaştın mı ummansın, madensin. Canı da bir bil, bedeni de; fakat sayıda yüzbinlercedir. Hani bademler gibi, hepsinde de aynı yağ var. Dünyada nice diller var, fakat hepsi de anlam bakımından bir; kapları kırıp döktün mü su bir olur gider."[148]

e. Aşk-Din İlişkisi

Bütün alemi kuşatan aşk, küfürden de yücedir, imandan da. Küfür ve iman kavramı yeryüzünde insanlar arasında konulmuş adlardır. "Aşkın, küfürle imanla ne ilişkisi var? Canın, adlarla sanlarla ne ilişkisi var?"[149] Aşk, zevali olmayan, bozulup solmayan sonsuz bir güzelliktir. Bu güzellik ikrarla artmaz, inkarla da eksilmez.[150] Ne inkar aşka tesir edebilir ne de iman böyle bir ayırım yeryüzündeki insanlar arasındadır. Aşk geldiğinde iman da ortadan kalkar küfür de. Çünkü aşk, birliği gerektirir ve "şu zaman bir yumurtadır şu yeryüzü de. Kuş kapkaranlık bir yerde mahpustur. Kanadı kırıktır, hor, hakirdir. Bil ki, küfürle iman bu yumurtanın akıyla sarısına benzer; aralarını ayıran bir berzah var; birbirlerine karışmıyorlar. lutfuyla keremiyle kanatlarının altına aldı da küfür de yok oldu, iman da Birlik kuşu yumurtadan çıkıverdi."[151]

"Küfür de o ululuk sahibi Tanrı'ya aşıktır, iman da."[152]

---

148) Divan, IV, 423.
149) Divan, IV, 195.
150) Divan, IV, 100.
151) Divan, IV, 74.
152) Mesnevi, I, 196.

"Aşk gelince iman da küfür de ona karşı duyarsız kalamıyor. Her ikisi de aşkla doluyor ve kendinden geçiyor."[153]

Aşk insanın peşini bırakmaz. Zaten aşktan doğan insanın ondan kurtulması imkansızdır. "Mümminsen, seni aramadadır. Kafirsen seni çağırmada. Bu yana yürüdoğru bir er kesil o yana var, kafir ol. İkisi de bir ancak."[154]

Aşk, yeryüzündeki küfür ve iman savaşına da önem vermez. "Kafirlik savaşmaya geldi, inanç da barışmaya, fakat aşk savaşı da ateşe vurdu, barışı da."[155] Mevlana'ya göre aşk, iman ve küfür ayrımı yapmadan insanlar arasında sevgiyi yaymaktadır. Allah'ı tanıyan ve ona aşık olan kişi bütün dünyadan sıyrılmış gitmiştir.[156]

Aşkgelince küfür ortadan kalkar. Çünkü aşık olan kişi ilahi sırlara ehil hale gelir. Aradaki bütün perdeler kalkar ve sonrsuz hakikate ulaşır." "O kafirliğe yüz tutan ona dair remizli sözleri yavaş yavaş söyle de küfür bile imana gelsin, yüzlerce inanç incisini ortaya döksün".[157]

"Ey aşk, tüm bir varlıksın sen; hem taçsın hem zincir; hem peygamber davetisin hem ümmetin inançtan inanca geçişi, halden hale gelişi"[158]

"Bir kafir bile onun aşkından dem vurursa, kafirliğini tümden din ışığına çevirir."[159]

Asıl aşktan vazgeçmek, ona tevbe etmek, kafirliktir. Aşktan kaçıp, kurtulmak veya ondan dinlenmek mümkün değildir. Aşkın kanı dört mezhepte de helaldir. Oysa aşk yüce kişilerin kanını döker.[160]

---

153) Divan, IV, 273.
154) Divan, I, 164.
155) Divan, V, 63.
156) Divan, IV, 320.
157) Divan, II, 89.
158) Divan, II, 31.
159) Divan, IV, 177.
160) Divan, III, 266.

"Dostum ister gönlü aydın birisi ol, ister yüreği kapkara biri. Her iki halde sevgiliden vazgeçme, ayrılma; ondan her iki halde de geri çekilmek kafirliktir; hatta aşıklarca yüz kat kafirlikten de üstün bir kafirliktir."[161]

Aşkta ümitsizlik yoktur. Nasıl olursan ol, o seni kabul eder. Kabul ettikten sonra da bir daha bırakmaz. Aşkın muamelesi kafire de mümine de aynıdır; her ikisini de kendisine çağırır.

7. AKIL VE AŞK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Buraya kadar, Mevlana'nın akıl ve aşk hakkındaki düşüncelerini sergilemeye çalıştık. Tanrı'ya ulaşmada, hakikatın bilgisini yaşamada aşkın fonksiyonu ve aklın bu konudaki gücü ve sınırını ifade etmeye çalıştık. Ancak Mevlana kulu Tanrı'ya ulaştırmadaki başarısı bakımından bir karşılaştırma yapar. Ona göre bütün varlık alemi aşk diyarıdır. Aşkla mukayese edildiğinde ferdi düzeyde kalan akıl yürütmelerle ve dışarıdan elde ettiği bilgilerle doğruya varmaya çalışan akıl, ikinci dereceden bir olgudur. Aşk, kendi kendisini oluşturur. Bütün alem aşkla meydana gelmiştir. Akılsa bu oluşumu gözden geçirerek hayattaki farklı tezahürlerin içindeki vahdeti tehdit eden unsurları ortaya çıkarır. Dil, ne kuralları önceden belirlenmiş bir gramerdir, ne de çiçekler botanik yasalarına göre şuurlu bir planlamanın neticesinde açarlar. "Akli düşünce yaratılmanın öncesiyle değil, sonrasıyla ilgilenir. Tali bir fenomen kendi kendine bir yaratıcı güç olamaz."[162]

Mevlana alemi kuşatan aşk karşısında aklı çamura saplanmış eşeğe benzetir.[163] Aşkı anlamaktan aciz olan bu akıl, Mevlana'nın cüzi akıl dediği ferdileşmiş ve madde alemine yönelmiş akıldır. Bu akıl her insana göre farklılık arzeder. Bu akıl, kazanılmış akıldır. Böyle bir aklın mana alemiyle irtibatı olmadığından ve dış-dünyadaki nesnelerden hareketle manaya ulaşmaya çalıştığından aşkı anlamada aşka göre çok ağırdır, uzun zaman gerektirir. Hatta bazen nesnelere takılıp kalabilir. İnsanın bir çok beladan

---

161) Divan, I, 359.
162) Halife Abdulhakim, "Mevlana", İslam Düşüncesi Tarihi İçinde, İstanbul 1991, III, 56.
163) Mesnevi, I, 10.

kurtulmasını sağlayan akıl, aşktan dolayı düşülen dertlere gelince şaşar, kalır. Çünkü aşk, akıl yürütmenin çok ötesindedir. Bu akıl, sevgiliye ulaşmada hiç bir yol bulamaz. "Binlerce canı, gönlü, binlerce aklı birbirine eş etsen, aşk seninle olmadıkça yine de sevgilinin penceresine bile ulaşturamazlar seni."[164]

Akıl sadece sevgilinin izlerinde yürür. Onun eserlerine takılıp, kalır. Aşksa sevgiliye kavuşturur, sevgiliyle birleştirir. Mevlana akıl yürütmeyi ve zekayı İblis'in bir becerisi olarak görür. Aşk ise Adem'dendir.[165] İblis "ben ateşten yaratıldım. Adem ise topraktan. Ben ondan üstünüm." diye Adem'e secde etmemiş ve kıyas yaparak Tanrı'nın emrine karşı çıkmıştı.[166] Adem'de cennetteki yasak ağaca yaklaşmış, ve emre itaatsizlik etmişti. Ancak bu kıyasında İblis ısrar etmiş ve huzurdan kovulmuş; Adem ise içten duyduğu pişmanlık sayesinde affedilmişti. Mevlana, bu anlamdaki aklın yetersizliğini şu ifadelerle teyit eder: "Akıl ve zeka denizde yüzgeçliğe benzer. Bundan az kişi kurtulur. Ve yüzgeçlikte bulunan, nihayet bir gün gelir, garkolur gider. Aşk, ileri gidenler için bir gemiye benzer. Gemiye binen kişinin bir afete uğraması nadirdir. Çok defa kurtulur. Aklı, zekayı sat da hayranlığı satın al. Akıl ve zeka zandır. Hayranlık ise bakış ve görüş."[167]

Akıl ve fikirden kurtulup, aşk becerisinde yolalanlar bütün engellerden, bütün bağlardan kurtulmuşlardır. Onlar güneşin ışığında hareket eden zerreler gibi sevgiliye garkolarak yol alırlar. Bütün korkulardan ve tehlikelerden emindirler.[168] Aklı ve zekasıyla hakikate ulaşmaya çalışan bir filozofun ölüm anındaki itirafları zekanın, hakikate varmadaki acziyetini ortaya koyar. "Zeka ile atımızı saçma ve asılsız yönlere sürdük. Gururlandık, aldandık da erlerden baş çektik. Hayal denizinde yüzdük durduk. Halbuki ruh denizinde yüzgeçlik hiçmiş. Burada Nuh'un

164) Divan, III, 160.
165) Mesnevi, IV, 115.
166) Mesnevi, I, 272.
167) Mesnevi, IV, 115.
168) Divan, II, 451.

gemisine girmekten başka çare yokmuş."[169] Zeka ile ulaşılan sonuçlar, hakikat değil, hayaldir. İnsan zekasıyla bilim ve teknolojide çok önemli ilerlemeler katetmişlerdir. Ancak bu ilerlemeler insanı mutlu edememiş, aksine onu hırçınlaştırmış ve onu özünden uzaklaşmasına sebeb olmuşlardır. Bu da zamanla bunalımlı toplumların oluşması sonucuna kadar gitmiştir. Yalnızca kendini düşünen, başkasının kurdu olan bir insan tipi ortaya çıkmıştır. Çağımız insanı ürettikleri modern silahları çok rahat bir şekilde insanlar üzerinde onları yok etmek pahasına kullanmışlardır. İnsan zekası insanın dünyada mutlu olmasını bile sağlıyamıyor.

Akıl, aşkla anlam kazanır, kıymetlenir. "Sırlar bildirmede Cebrail'sin sen ey aşk, sanki bütün peygamberlere vahiy getiren sensin. Aklı başında olan kişi duşer, şüpheye; halbuki şüpheden de ayrısın akıldan da duşünceden de"[170]

Mevlana'nın zikrettigi bu akıl, ferdileşmiş olan cüzi akıldır. İnsanı şüpheye düşüren, aşk yolunda tedbire girişen, ölümden korkutan, zahiri bilgi ve kıyasla hakikate ulaşabileceğini zanneden, sebeblere takılıp kalan bu akıldır. Mevlana buna zeka da diyor. Aşk gelince bu akıl kayboluver. Çünkü artık bütün korkular, endişeler, vehimler ve kıyaslar, kaybolmuştur. "Akl-ı cüzi sırra sahip gibi görünürse de hakikatte aşkı inkar eder, zekidir, bilir fakat yokolmamıştır. Melek bile yokolmadıkça şeytandır. Akl-ı cüzi sözde ve işte bizim dostumuzdur. Ama hal bahsine gelince orada bir hiçten, bir yoktan ibarettir."[171] Bu akıl dünyadaki işlerde ortada görünür. Bir de bu akıl, Mevlana'ya göre, şu yeryüzüne, şu aleme aşka düşmek için gelmiştir, yoksa aşkı, vefası olmayana aklın ne lüzumu var.[172] İnsan bildiğini ve tanıdığını sever. Sevgi, esasında bir bilgi sonucudur. Sevgisizlik de bilgi eksikligi sonucudur. "Bu sevgi de bilgi neticesidir, saçma sapan şeylere kapılan kişi nasıl olur da böyle bir tahta oturur ki? Noksan bilgi nerden aşkı doguracak? Noksan bilgide bir aşk dogurur, ama o aşk cansız şeylerdir. Noksan bilgi sahibi cansız bir şeyde dilediği şeyin rengini görünce adeta bir

169) Mesnevi, IV, 269.
170) Divan, II, 457.
171) Mesnevi, I, 158.
172) Divan, II, 11.

ışıktan sevgilinin sesini duymuş gibi olur. Noksan bilgi fark ve temyize malik değildir. Nihayet şimşeği güneş sayar. Bu yüzden peygamber noksanı olan kişiye melun dedi. Fakat bu noksan tevilde akıl noksanıdır."[173]

Akıl, aşk yolunda bir yardımcıdır. Fakat sonsuza kadar onunla beraber değildir. Akıl, Hz. Muhammed'in Cebrail gibi "Ey Ahmet, bir adım daha atarsam yanarım. Sen beni bırak, bundan sonra sen ileri yürü. Ey can sultanım, benim haddım bu kadardır."[174] der.Akılların herhangi bir menfaat gözetmeksizin sagladığı birliktelikten sevgi artar.[175] Akıl insana aşk yolunda kılavuzluk yapar. "Şu akılla anlaşılacak şeylerden başka aşkta, akılla anlaşılacak daha nice parlak ve güzel şeyler vardır. Tanrı'da senin bu aklından başka akılar var ki, gökyüzünün sebebleri onlarla tedbire girer. Rızıklarını bu akılla elde edersin. Öbür akla gelince onunla yedi kat göklere, kendine bir döşeme yaparsın. Tanrı sevgisine düşer, aklınla oynarsan Tanrı sana o aklın onlarca fazlasını hatta yedi yüzünü ihsan eder."[176]

Alemin oluşumu aşktandır. Onun idaresi ise ilahi akılla gerçekleşir. İnsan, aklına aşk yolunda kullanırsa, Tanrı, onu akılların aklına ulaştırır. O akıl, artık akl-ı küll olur. İnsan aklı, akl-ı küll'e bitişdiğinde Tanrı'dan ~~bazı~~ gelen bazı sırlara vakıf olur. Bu ilham yoluyla olabildiği kadar vahiy yoluyla da olur. Marifete bu kadar yaklaşan biri zaten kendini aşkın içinde bulur. Sıradan bir insanın erişemiyeceği sonsuz mükemmelliği müşahede eden bir insanın o mükemmelik karşısında hayran olmaması, onu sevmemesi ve bu sevgi ile kendi nden geçmemisi düşünülemez. Akıl ne zaman ki, eserlerden kurtulup, onların aslına yönelirse böyle bir aşk içinde kendini bulur.

6. TANRI-ALEM İLİŞKİSİNDE AŞK

---

173) Mesnevi, II, 177.
174) Mesnevi, I, 86.
175) Mesnevi, III, 216.
176) Mesnevi, V, 264-265.

Varlığın aslı ve hakikati Tanrı'dandır. Tanrı'dan başka her şey, batıldır, asılsızdır. Tanrı'nın ihsanı, yağmuru kesilmeyen bir buluttur.[177] Alemi varlık alemine çıkaran Tanrı'dır. O alemde olup, biten her şeye hakimdir. Varlıkta ben ve sen arızidir. Ben ve sen ortadan kalkıp birlik olunca sadece Tanrı kalır. Alemde bu birlik sağlandıktan sonra sonunda hepsi sevgiliye kavuşur. Alemde görülen bu çokluk ve ayırım, bir suretten ve görünüşten ibarettir. Bu çokluk perdesi arkasında asıl birlik ve tek olan varlık vardır. Hakiki varlık odur. Bu dünya ve madde alemi, zamandan yönden ve mekandan münezzeh olan bir alemden meydana gelmiştir. Mevlana bu aleme yokluk alemi de diyor. Bu alem Tanrı'nın sanatının tezgah evidir. Varlık aleminde görülen farklı görünümdeki ve güzellikte bütün bu sanatlar, orada oluşmaktadır. Bu nedenle de asıl kaynak önemlidir. Onun dışındakiler değersizdir.[178] Bütün alemdeki varlıklar bu mana aleminden hisselerini almıştır ve tek tek varlık olma keyfiyetine bürünmüşlerdir. İnsanın insan olma keyfiyeti, hayvanın hayvan olma keyfiyeti, cansızın cansız olma keyfiyeti; birer isim olarak anlam kazanmaları, bu ilahi mana sayesindedir. Varlıkların, görünüşlerinin ötesinde bir de hakikati vardır. "Bize göre her şeyin adı görünüşüne tabidir. Nasıl görünüyorsa biz ona öyle deriz. Fakat Tanrı'ya göre iç yüzüne, hakikatine tabidir"[179] Hz. Peygamberin "Allahım bana eşyanın hakikatini bildir" hadisi de eşyanın zahirinin arkasında, bir de hakikatının olduğunu ifade eder. Tanrı'yı tanımada, ona ulaşmada eşyanın hakikatini tanımanın önemli yeri vardır. Çünkü bu hakikat, nurunu ve varlığını o hakikatten alır. Bunun kaynağı odur. Bütün varlıklar, varlığını ve güzelliğini Tanrı'dan alır.[181] Ve onların aleme çıkışı, aşktandır. Bu mana ve hakikat, bütün alemi nasıl kuşatmışsa, aşk da öylece kuşatmıştır. Çünkü alem aşktan ortaya çıkmıştır. Her şey varlığını aşka borçludur. "Aşk, yelin bütün varlık aleminin özünden seslenmede; uluğum diriltti sizi. Uluuğum ululandıkça

177) Mesnevi, I, 512.
178) Mesnevi, II, 53.
179) Mesnevi, I, 100.
180) Divan, III, 95

ululanım. Aşk, sevgi hayatımızın asıllarıdır, temelleridir. Sevgiden çekilip, bir başka gölgeliğe giden mahrum kalmış, gitmiştir."[182]

Varlıklar üzerinde ortaya çıkmasından dolayı aşk, sanki varlıklardan doğmaktadır. Ama gerçekte her şey aşktan doğmuştur.[183] Aşk, birdir. Fakat türlü türlü şekillerde, çeşit çeşit görünmededir. Suretlerin arkasında gizlendiği için her bir suretin şekline göre farklılıklar arzeder."Tanrı hikmeti ezelde bizi birbirimize aşık etti. O ezeli hükme göre kainatın büyük zerreleri çift çifttir ve her cüzü de kendi çiftire aşıktır."[184] Alemdeki her şey çift yaratılmıştır. Bu çiftlerden her biri diğerini çekmektedir. Aşkın sonunda elde edilen zevk ve lezzet, aşkın oluşmasını etkiler.[185] Bu zevk, nelıksiz, niteliksiz fakat şekillere bürünür de belirir, şu balçık aleminde kaptan kapa boşalır, durur. Güzelligini ansızın yağmurda belirtir; yel onu gül bahçesine sürür. Derken yerden çayırlar, çimenler, çiçekler biter, baş gösterir. O zevk, gah su yoluyla gelir, gah güzel yüzünden belirir, gah at eğer yüzünden. Bütün bu perdelerin ardından ansızın bir gün çıkagelir de bütün putları kırar; o zaman ne bu kalır ne o."[186]

Bütün güzellikler aşktan doğmaktadır. Aşk bazen bir insanın kalbine girer, bazen bir hayvanın, bazen bir eşyanın. İnsanın başka bir insanı sevmesi, bir eşyayı sevmesi veya bir hayvanı sevmesi onların özünde taşıdıkları bu aşk yüzündendir. Bu sevgiler, gerçek aşkın farklı şekillerde görünüşüdür. Ancak suretler ve kalıplar ortadan kalkınca, bir ve tek olan hakiki aşk ortaya çıkar. Madde ve mana alemindeki bütün varlıklar bir ve tek olan bu aşka garkolmuşlardır ve bu aşkla ebedi olma arzusu içindedirler." A kervan başı. Develere bak. Katar katar baştan başa sarhoş. Bey de sarhoş, hoca da sarhoş, dost ta sarhoş, yabancı da sarhoş. A bahçıvan. Gök gürültüsü, şarkıcı oldu, bulut sakiliğe girişti. Bahçe de sarhoş, ova da sarhoş, gonca da sarhoş, diken de sarhoş. A gökyüzü. Niceye bir dönüp, duracaksın. Unsurların dönüşünü seyret; su da sarhoş, yel de sarhoş,

---

182) Divan, II, 290.
183) Divan, III, 69.
184) Mesnevi, III, 360.
185) Divan, II, 153.
186) Divan, IV, 45.

toprak ta sarhoş, ateş de sarhoş. Görünüşteki hal bu işte. İç yüzdeki hali hiç sorma; can da sarhoş, akıl da sarhoş, vehim de sarhoş, sırlar da sarhoş. Yürü, zorbalığı bırak, toprak ol da toprağı gör. Tanrı lütfuyla her zerresi sarhoş."[187]

Görüldüğü gibi Mevlana'nın aşkı bütün varlık alemini kuşatır. "Her şey sevgine tapıyor. Bütün alem elinde senin. Bir solukta mahmurluğuna düşüyor, senin. Her varlık senin yüzünden alt-üst olmuş. Yine de her varlığın senden haberi bile yok."[188] Kuran'daki "göklerde ve yerde ne varsa Allah'ı tesbih eder." (Kuran 62/1) ayeti bu aşkın bir ifadesidir. Bütün varlıklar kendilerini kuşatan aşka, manaya aşık oldukları gibi özlerini aşk oluşturduğu için kendi aralarında birbirlerine aşıktırlar. Aralarındaki bu aşk da aslında gerçek aşkın ta kendisidir.

---

187) Divan. III. 399.
188) Divan. III. 16.

SONUÇ

Mevlana insan aklını iki yönlü olarak ele alıyor. Birisi fizik aleme yönelmiş, bu alemi duyular yardımıyla idrak etmeye çalışan, elde ettiği verileri istidlal ve akıl yürütmelerle değerlendirmeye tabi tutarak bilgi oluşturan akıl. Bu akla bazen cüzi akıl bazen de kazanılmış akıl adını veriyor. Diğeri ise alemin hakikatini idrak eden bilgileri tek tek nesnelerden hareketle, bir takım zihinsel çıkarımlardan değil de doğrudan Tanrı'dan alan akıldır. Bu akıl metafizik aleme yönelmiş olup, onu idrak edebilme gücüne sahiptir. Mevlana bu akla akl-ı küll adını veriyor. Peygamberlerin ve velilerin aklı bu türdendir. Çünkü onlar, değişmez hakikati asıl kaynağından, doğrudan Tanrı'dan alırlar. Bu nedenle de onlar yanılmazlar. Kazanılmış akıl, akl-ı külle bağlandığı zaman değişmez hakikate ulaşabilir. Çünkü onun önünde hayal, vehim ve arzu gibi bir takım engeller vardır. Bu engelleri ortadan kaldırıp, mana alemini idrak etmesi tek başına mümkün olmayabilir. Bu nedenle de onun, Mevlana'nın "aklın aklı" dediği vahye ve peygamberlerin aklına bağlanması gerekmektedir.

Her halukarda akıl, bilgiyi elde etmede bir vasıtadır. Çünkü vahiy bilgisi de akıldır. Bu sayede insan, bilginin, varlığın ve aşkın kaynağına ulaşır. Böylece o, bilgi, varlık ve aşk arasındaki ayrılmaz bağı müşahede eder. Çünkü bütün alem, varlığını aşktan alır. Varlıklar, aşkın farklı şekillerde görünümünden başka bir şey değildirler. Aşk, alemi kuşatmıştır. Bu aşkın dışında olan hiç bir şey yoktur. Her varlık bu aşkı, kendine has niteliklerıyle taşır ve yansıtır. Hayattaki süreklilik ve canlılık, oluş ve bozuluşlar, aşktan ileri gelir. Cansızlar bize göre cansız ve ölüdür; ancak Tanrı'ya göre canlıdırlar. Çünkü özü aşk olan varlıkların ölü olmaları düşünülemez. Onlara hayat veren aşktır. Aşk bütün varlıklar arasında,

cansızlardan canlılara, insandan meleklere varıncaya kadar dağılmıştır. Bütün varlıklar, aşkın kaynağına manen yaklaşmak ve onda ebedi olma eğilimi içerisindedirler. Bu düşünceler, İbn Sina'nın cansızlardan canlılara, oradan da ulvı ruhlara doğru bir yükselme gösteren aşk anlayışıyla paralel gibidir.

Mevlana, varlığın aslının bir olduğunu ve farklılaşmanın sadece madde aleminde suretlerde olduğu şeklindeki görüşüyle de İbn Arabi'de felsefi ifadesini bulan vahdet-i vücud anlayışıyla benzerdir. Yine Mevlana'nın akl-i küll adını verdiği akıl, Meşşai filozofların Faal Akl'ı ile benzer özelliklere sahip görünmektedir.

Mevlana'ya göre, madde aleminde bir çok başarılara sahip olan kazanılmış akıl, aşkı anlamada ve aşkla yaşananları kavramada bir başarı gösteremez. Aşk, hakikatın kendisidir. Oysa akıl, hakikate varmada bir vasıtadır. Bu nedenle akıl, Miraç olayında Hz. Muhammed'e kılavuzluk eden Cebrail gibidir. Aşk, tamamen, sezgisel bir tecrübedir. Onu sözlerle ifade etmek, çok zordur. O, insanların dünyadaki işlerinini düzenleyen dinlerin de üstündedir.

BİBLİYOĞRAFYA

ABDULHAKİM, Halife, "Mevlana Celaleddin Rumi", Çevirmen:Yusuf Ziya Cömert, İslam Düşüncesi Tarihi İçinde, Editör: M.M. Şerif, İstanbul 1991.

ALIYYÜL'-KARI, Kırk Kudsi Hadis, Çeviren: H. Hüsnü Erdem, DİB Yayınları, Ankara 1963.

AKSEKİ, Ahmed Hamdi, İslam Fıtri, Tabii ve Umumi Bir Dindir, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1943.

BOLAY, Süleyman Hayri, "Mevlana'nın Akıl Anlayışı", Milli Mevlana Kongresi, Tebliğler, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1986.

----- , "Akıl" (Felsefe'de) Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989.

CHEVALIER, Jean, Sufilik, Çeviren: Ahmet Kotil, İletişim Yayınları 1993.

EFLAKİ, Ahmed, Ariflerin Menkıbeleri I, Çeviren: Tahsin Yazıcı MEB Yayınları, İstanbul 1964.

FAHURİ, Hanna-CARR Halil, Tarihu'l-Felsefeti'l-Arabiyye, 3. Bası, Beyrut 1993

FIRUZANFER, Bediuzzaman, Mevlana Celaleddin, Çeviren: Nafiz Uzluk, MEB yayınları, İstanbul 1963.

GAZALİ, Ebu Hamid, Mişkatu'l-Envar (Nur Kandili), Çev. Yaman Arıkan, Arifler Yolu içinde, İstanbul 1981.
-----, İhyau Ulumi'd-Din, Çeviren: Mehmet E. Müftüoğlu, Tuğra Neşriyat İstanbul 1989.
-----, Mizanu'l-Amel, Neşreden: Süleyman Dünya, Mısır 1964.
-----, Amellerin Ölçüsü, Çeviren: Remzi Barışık, Ankara 1970.
GÖLPINARLI, Abdulbaki, Mevlana Celaleddin, İstanbul 1983.
GÜNGÖR, Erol İslam Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983.
HÜCVİRİ, Keşfu'l-Mahcub (Hakikat Bilgisi), Hazırlayan: Süleyman Uludag, Dergah yayınları, İstanbul 1982.
IBN ARABI, Muhyiddin, İlahi Aşk, Çeviren : Mahmut Kanık, İstanbul 1988.
İBN RÜŞD, Ebu'l-Velid, Faslu'l-Makal, Neşreden: Elbir N. Nadir, Beyrut 1986.
İBN SİNA, Ebu Ali, Aşkın Mahiyeti Hakkında Risale, Çeviren: Ahmet Ateş, Horoz Basımevi, İstanbul 1953.
-----, Kitabu'n-Necat Neşreden:Macid Fahri, Beyrut 1985.
İSFEHANİ, Ebu Nuaym, Hilyetu'l-Evliya, Neşreden: M.Emin el-Haneci, Mısır 1932.
KELABAZI, Doğuş Devrinde Tasavvuf- Taarruf, Hazırlayan:Süleyman Uludag, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.
ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, Hallac-ı Mansur ve Kitabu't-Tavasin, İstanbul 1976.
RUMI, Mevlana Celaleddin, Mesnevi, Çeviern: Veled İzbudak, MEB Yayınları, İstanbuyl 1991.
-----, Divan-ı Kebir, Hazırlayan:Abdulbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
-----, Fihi Mafih, Çeviren: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yayınları, İstanbul 1990.
-----, Mecalis-i Seb'a, Çeviren: Abdulbaki Gölpınarlı, Konya Turizm Derneği Yayınları, 1965.

SCHIMMEL, Annemarie, Tasavvufun Boyutları, Çeviren:Ender Gürol, Adam Yayıncılık İstanbul 1982.

ŞAHİN, Hasan, "Akıl" ve "Nefs" Maddeleri, Kuran-ı Kerim Ansiklopedisi, Tercüman Aile ve Kültür Kitapları İstanbul 1988.

ULUDAĞ, Süleyman, "Akıl" (Tasavvuf'ta) Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989.

YAKIT, İsmail, Batı Düşüncesi ve Mevlana, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.

YAVUZ, Yavuz Şevki, "Akıl" (Kelam'da) Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989.

YAZIR, Hamdi, Hak dini Kuran Dili (Meali), İstanbul.

ZEBİDİ, Murtaza, İthafu's-Sadati'l-Müttekin, Beyrut Tarihsiz.